

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін

імені О.М. Лазаревського

Кафедра історії України, археології та краєзнавства

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «магістр»

на тему:

**«Становлення та розвиток консервативно-монархічної
течії українського національного руху»**

Виконав:

студент 2 курсу, 62 групи

спеціальності 032–Історія та археологія

Мосич Ілля Володимирович

Науковий керівник:

к. і. н., доцент Гринь О. В.

Чернігів – 2024

Роботу подано до розгляду «_____» _____ 20__ року

Студент _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Рецензент _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри

_____ (назва кафедри)

протокол № _____ від «_____» _____ 2024 року.

Студент допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Історіографія проблеми.....	9
1.2. Джерельна база дослідження.....	12
РОЗДІЛ 2. МОНАРХІЧНІ ТА КОНСЕРВАТИВНІ ІДЕЇ В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ	18
2.1. Становлення консервативної та монархічної концепції української державності.....	18
2.2. Консервативні та монархічні концепції та організації у вирі української революції.....	27
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКІ МОНАРХІЧНІ ТА КОНСЕРВАТИВНІ ІДЕЇ В ЕКЗИЛІ	37
3.1. Монархічна модель української державності у візії В.Липинського..	37
3.2. Павло Скоропадський та діяльність Союзу гетьманців-державників..	48
РОЗДІЛ 4. УКРАЇНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИВНИЙ ТА МОНАРХІЧНИЙ РУХ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	58
4.1. Консервативно-монархічні ідеї української еміграції в перші повоєнні десятиліття.....	58
4.2. Український консерватизм у 1970-х рр. – на початку ХХІ ст.....	65
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	77
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Розвиток будь-якого суспільства рано чи пізно стикається з проблемою спочатку ідейного, а потім ідеологічного оформлення існуючого порядку. Слідом за цим ідейним чи ідеологічним оформленням ідуть питання вибору шляху розвитку в подальшому. Подібний коловорот ідей притаманний будь-якому людському суспільству в будь-який період його існування (напевне, крім первісності). Українська історія, як історія багатьох східноєвропейських та центральноевропейських держав, мала періоди бездержавності, що вплинуло на розвиток державності та на її ідейне оформлення. Саме тому розвиток українських монархічних і консервативних ідей мав відмінності від Західної Європи, де монархічна і консервативна ідеї майже безперервно існували починаючи з варварських королівств.

Консерватизм і монархія з одного боку завжди притягували прихильників сильної влади, минулого, національних, етнічних, релігійних традицій, з іншого, відлякували тих, хто боявся авторитаризму, деспотизму, свавілля і засилля церкви, насадження традицій тощо. Консервативні та монархічні ідеї представлені в сучасній Україні, хоч і не підкріплені суттєвими електоральними рухами в бік консервативно-монархічних партій.

Нині, коли в умовах російсько-української війни триває боротьба за українську державність, важливим є всебічне дослідження історичних традицій українського національного руху у всьому різноманітті його течій, ґрунтовний аналіз та переосмислення на новому рівні ідеологій, яку обґрунтовували боротьбу за українську державність. Це зумовлює **актуальність теми** магістерської роботи, присвяченої становленню за доби визвольних змагань та розвитку у ХХ – на початку ХХІ ст. консервативно-монархічної течії українського національного руху.

Метою роботи є аналіз процесу становлення та розвитку консервативно-монархічної течії українського національного руху від її зародження до сьогодення.

Об'єкт дослідження українська консервативно-монархічна ідеологія.

Предметом дослідження є ідеї консерватизму та монархізму в ХХ ст. на основні підходу В'ячеслава Липинського та Павла Скоропадського.

Завдання роботи:

- проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- з'ясувати, яким чином українська консервативна і монархічна ідеї виникли та формувалися в умовах бездержавності та належності українських земель до монархій Габсбургів та Романових;
- схарактеризувати основні ідеї українських консерваторів ХІХ – початку ХХ ст., з'ясувати їх співвідношення з монархічними і консервативними ідеями, які панували в російській і австро-угорській монархіях;
- окреслити рівень реалізації принципів монархізму та консерватизму в Українській Державі П. Скоропадського 1918 р.;
- схарактеризувати на основі першоджерел ідеї В. Липинського щодо монархічного та консервативного влаштування України;
- визначити основні шляхи розвитку українського консерватизму та монархізму в 30-х рр. ХХ ст.; окреслити роль Павла Скоропадського у формуванні його ідейної та ідеологічної основи;
- простежити долю українського консервативного та монархічного руху після Другої світової війни до сьогодення.

Хронологічні межі роботи: від початку ХІХ, коли в українському інтелектуальному середовищі з'явилися перші зародки консервативних та монархічних ідей, до початку ХХІ ст. – сучасного етапу українського консервативного руху.

Територіальні межі: територія сучасної України; Західна Європа, де розвивався еміграційний консервативно-монархічний рух; країни Північної та Південної Америки, де існували гетьманські організації.

В роботі була використана загальнонаукова **методологія**, що базується на таких принципах як історичний, логічний і системний. Для реалізації поставлених завдань були використані метод аналізу, що ґрунтується на поділі тематики на окремі складові; метод синтезу, що дозволив пов'язати ці частини в логічно цілісний матеріал, а також метод індукції для формування цілісного уявлення про історичний процес. Використання історико-хронологічного методу надало можливість сформувати матеріал в хронологічній послідовності в контексті історичного розвитку, визначити його особливості та закономірності.

Практичне значення роботи полягає в можливості її використання для поглибленого вивчення теми студентами та учнями в межах курсів «Історія України» та «Політологія». Робота може використовуватися як основа для подальших досліджень подібної тематики. Матеріали роботи можуть бути використані громадськими та політичними організаціями при побудові власної ідеологічної платформи.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що дістало подальший розвиток комплексне дослідження еволюції консервативно-монархічних ідей в українському національному русі.

Результати роботи **було апробовано** на:

- XXV Науковій конференції молодих учених та студентів (листопад 2022 р., Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка). Тема доповіді: «Роль В. Липинського в становленні консервативно-монархічної течії українського національного руху».

- Семінарі магістрів та аспірантів (грудень 2022 р., Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін

імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка). Тема доповіді: «Державотворчі процеси у законодавчих актах доби Гетьманату П.Скоропадського».

- XXVI Науковій конференції молодих учених та студентів (квітень 2023 р., Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка). Тема доповіді: «Постать П.Скоропадського в сучасній українській історіографії».

- Семінарі магістрів та аспірантів (грудень 2023 р., Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін імені О.М. Лазаревського Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка). Тема доповіді: «Консервативно-монархічні ідеї в середовищі української еміграції (1945 – 1960-ті рр.)».

Структура магістерської роботи. Робота включає вступ, чотири основні розділи, висновки, список використаних джерел та літератури, додатки. Перший розділ присвячено історіографії проблеми та джерельній базі дослідження.

Другий розділ «Монархічні та консервативні ідеї в період визвольних змагань» складається з двох підрозділів, які висвітлюють процеси зародження та розвитку консервативно-монархічних ідей в Україні, а також особливості діяльності такого протомонархічного утворення як держава Павла Скоропадського.

Третій розділ «Українські монархічні та консервативні українських ідеї в екзилі» присвячено діяльності В. Липинського як ідеолога гетьманського монархічного руху та його організації Українського союзу хліборобів-державників та Павла Скоропадського як репрезентанта українського консервативно-монархічного руху ХХ ст. і засновника організації Союз гетьманців-державників.

- Четвертий розділ «Український консервативний та монархічний рух після Другої світової війни» висвітлює становище гетьманського

монархічного руху після смерті Павла Скоропадського, та особливості візії консервативно-монархічного руху в Україні з початку періоду її незалежності.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Становлення та розвиток українського консервативного та монархічного руху у ХІХ – на початку ХХІ ст. неодноразово перебували в полі зору дослідників, відтак існують доволі ґрунтовні напрацювання з цієї тематики.

Вивчення ідей українського консерватизму та монархізму було започатковане в діаспорі І. Лисяком-Рудницьким в середині ХХ ст. з огляду на неможливість відповідних студій в УРСР [56; 60, с. 217].

В. Потоульницький дослідив зародження консервативного руху. В статті «Український консерватизм в ХІХ – на початку ХХ ст.» він представив наукову періодизацію формування та існування українського консерватизму, а також здійснив детальний розбір середовищ формування українських консервативних та монархічних ідей [69]. До цих середовищ дослідник відносить лівобережну українську шляхту, також консервативний рух правобережної української шляхти та подібне ж явище галицької української шляхти. Автор віднаходить спільні та відмінні риси у світогляді, ідейних візіях побудови консервативної моделі цих трьох угруповань української еліти ХІХ ст. в умовах належності українських земель до Російської та Австро-Угорської імперій.

В статті «Створення в еміграційних умовах ідеології українського монархізму та її специфіка (1918–1939)» В. Потоульницький характеризує особливості українського еміграційного консервативного монархізму, діяльність УСХД, зближення та співпрацю В. Липинського та П. Скоропадського, а також в цілому монархічний рух аж до загибелі гетьмана в 1945 р. [67]. Дослідник проаналізував діяльність гетьманича

Данила Скоропадського, що вважався спадкоємцем Павла Скоропадського, як очільника гетьманського консервативного руху в еміграції у 1931–1957 рр. На думку В. Потульницького, роль гетьманича у монархічному русі перед Другою світовою була центральною, через те, що цей гетьманський рух був виключно монархічним і не міг не ґрунтуватися на ідеї спадковості [68].

Р. Гула та І. Передерій в статті «Політичні ідеї консерватизму в контексті розвитку історичного процесу в Україні 1900–1917 рр.» до запропонованих В. Потульницьким форм розвитку українського консерватизму додають російсько-монархічну модель, яка була представлена на українських землях, адже вони входили до складу російської монархії; а також польську політичну консервативну модель. Навіть після ліквідації Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. польський шляхетський рух на теренах Правобережжя, Галичини та Волині залишався досить серйозним явищем, що буде помітно під час визвольних змагань 1917–1921 рр., особливо в умовах протистояння ЗУНР і Польської Республіки. У порівнянні з російським і польським дослідниці характеризують український консерватизм [52].

Поширенню російського монархізму на українських землях і його роль в політичному спектрі українського суспільства присвячено монографію «За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти й український національний рух (1905-1917 роки)» [73]. Автори доводять, що російський монархізм на теренах України (далі – малоросійський монархізм), ґрунтуючись на відданості династії Романових і перебуваючи під впливом православної церкви, був однією зі складових українського національного руху. Місце цього консервативного монархізму в українському національному спектрі залежало від окремих умов та представників. Дослідники доволі об'єктивно оцінюють малоросійський монархічний рух, викриваючи його негативні сторони, насамперед несприйняття ідей української державності чи навіть автономії. З іншого боку, малоросійські консерватори, віддані династії Романових, не цуралися української мови та традицій, навіть порушуючи прямі заборони царського уряду. Більш того, діячі цього руху були помічені в

допомозі українським просвітницьким організаціям. Проте вагомої ролі в подальшому розвитку українського консерватизму, на думку авторів монографії, вони не відіграли, хоча і мали власну нішу в тому інтелектуальному прошарку, який братиме участь в визвольних змаганнях в лавах консервативно-монархічного крила, а потім і на еміграції.

Ціла низка робіт привчена практичному втіленню ідей українського консерватизму. До них належить, зокрема, праця історика та публіциста Д. Яневського «Проект Україна або спроба Павла Скоропадського» [76]. Автор схвально оцінює «консервативну революцію» П. Скоропадського та період його державотворення 1918 р. До заслуг гетьмана та його оточення (яке більшою мірою було консервативне) автор відносить намір відновлення саме правової держави, оголошення П. Скоропадським правил гри в умовах цього етапу державотворення для всіх його учасників. Д. Яневський детально розбирає нормативно-правові акти, що регулювали функціонування нової системи влади, діяльність гетьманата урядових структур впродовж 1918 р. Д. Яневський порівнює державотворчі здобутки Гетьманату з попереднім періодом УЦР (звісно, не на користь останньої).

Цілу низку наукових студій присвятив добі Української Держиви П. Скоропадського П. Гай-Нижник. Серед них монографії – «Україна 1918 рік: два перевороти» та «Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність» [42]. Історик, зокрема, дослідив особливості функціонування резиденції та двору гетьмана і структур, які їх обслуговували. Автор доволі детально розкрив структуру штабу гетьмана, повноваження і завдання секретаря гетьмана, начальника штабу, ад'ютантів, систему функціонування гетьманської канцелярії, управління гетьманського господаря, гетьманського коменданта, силові підрозділи гетьмана, що мали б забезпечувати його захист, а також контроль над ситуацією в країні.

П. Гай-Нижник цілу низку публікацій присвятив сучасному стану та перспективам розвитку консерватизму. Серед них – статті «Позиції та

завдання сучасного українського консерватизму» [47] та «Потворна сутність цієї влади» [48], в яких він виступає не як дослідник, а як ідеолог намагається окреслити основні завдання сучасного українського консерватизму. Подібні ідеї представлені в статті Т. Чухліба «Відновлення гетьманського устрою – основа існування Української держави в ХХІ ст.» [74].

Грунтовний аналіз правління П. Скоропадського здійснено в праці Р. Пирога «Українська Гетьманська Держава 1918 р. Історичні нариси» [64], у якій розкрито систему державного управління, соціальну базу, економічну політику, схарактеризовано опозицію та антигетьманську боротьбу. Присвячено увагу самій постаті гетьмана, проаналізовано дослідження доби Гетьманату в історіографії, джерелах та міфотворчості. Р. Пиріг виступив упорядником двотомного збірника «Українська держава», у якому оприлюднено значний масив документів [32; 33].

Т. Осташко приділила увагу особистісним відносинам та співпраці В. Липинського і П. Скоропадського [59]. На підставі значного масиву джерел, в тому числі епістолярних, дослідниця простежила шлях П. Скоропадського до УСХД, його ідейне формування та співпрацю з В. Липинським. Т. Осташко проаналізувала причини та прояви кризи в консервативному русі в кінці 20-х рр. ХХ ст., розглянула поступове віддалення В. Липинського та П. Скоропадського.

Таким чином, в історичній науці приділено досить значну увагу постаті гетьмана П. Скоропадського та напрямкам його державної політики, проаналізовано погляди В. Липинського та їх вплив на становлення консервативно-монархічної течії українського національного руху. На сьогодні важливим є дослідження еволюції консервативно-монархічних ідей в ХХ столітті та впливу їх ідеології на політичні сили в незалежній Україні.

1.2. Джерельна база

Джерельна база представлена насамперед писемними джерелами. Серед них вагоме місце посідають документальні джерела: законодавчі акти

та діловодна документація органів влади Української Держави П.Скоропадського.

Серед законодавчих актів вищих органів влади, які справили значний вплив на державотворчі процеси – грамоти гетьмана: Грамота П. Скоропадського до всього українського народу від 29 квітня 1918р., у якій проголошувалося створення Української Держави [4], Грамота гетьмана П. Скоропадського до хліборобів від 19 листопада 1918 р., яка містить заклик створення на місцях збройних формувань [5], Грамота гетьмана П. Скоропадського про відречення від влади від 14 грудня 1918 р. [6]; закони гетьмана та уряду: Закон про відновлення українського козацтва від 16 жовтня 1918 р. [10], Закон про заснування Української Академії наук від 14 листопада 1918 р. [11], Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави від 29 квітня 1918р. [12] тощо. Відручні листи П. Скоропадського до урядовців містять розпорядження щодо важливих питань державного будівництва [1; 2; 3].

Діловодна документація представлена журналами засідань Ради Міністрів та Малої Ради Міністрів Української Держави. Вміщена у них інформація дозволяє схарактеризувати основні напрямки діяльності уряду доби Гетьманату [8; 9].

Загалом, актуалізовані документальні джерела дають можливість проаналізувати устрій Української Держави, схарактеризувати організацію освітньої, військової галузей, системи міського та земського самоврядування тощо.

Цінну інформацію містять програмні документи політичних партій та організацій. Так, для характеристики нормативно-правових основ існування українського монархічного руху в екзилі був використаний Статут Союзу Гетьманців Державників, у якому викладено основні засади функціонування цієї консервативно-монархічної організації: схарактеризовано устрій, визначено вимоги щодо членства, фінансування, управління, викладено мету («впорядкування української дідичної класократичної монархії-гетьманства»)

та завдання [31, с. 3]. Крім того, було проаналізовано Статут та Регламент Українського союзу хліборобів-державників, що був заснований на декілька десятиліть раніше В. Липинським та його соратниками.

Програмні засади української партії консервативного спрямування, заснованої у 1917 р., містить документ, розроблений В. Липинським: «Матеріали до програми Української демократично-хліборобської партії», у яких зазначено мету – самостійність України, передбачено формування еліти, наділеної державницькою свідомістю [15].

Становище та перспективи розвитку гетьманського руху в 1950-х рр. представляють матеріали З'їзду Союзу Гетьманців Державників Німеччини і Австрії від 17-18 грудня 1950 р., оприлюднені в збірнику «Позиції, перспективи і завдання і гетьманського руху» [26]. Резолюція З'їзду висвітлювали перспективи розвитку монархічного руху, позицію щодо церкви, соціально-економічних, міжнародних обставин та є важливим актовим джерелом.

Погляди гетьманців 1970-х рр. можна простежити за «Конституційними основами Української Держави у світлі програмових засад гетьманського руху» [14] за авторством В. Гришко, Ю. Лінгард і Д. Левчука. Цей конституційний проект, засвідчений Радою гетьманського руху, став поєднанням сталих гетьманських ідей від часів В. Липинського та нових європейських віянь державного, соціального та економічного розвитку.

Для більш ґрунтовного розуміння стану сучасного консерватизму в Україні були використані для аналізу програми консервативних партій, зокрема, «Програма Української Консервативної Партії», затверджена установчим з'їздом УКП 22 грудня 2004 р. [27].

Важливим джерелом щодо вивчення становлення та ідеології консервативно-монархічної течії українського національного руху є праці В. Липинського, насамперед його фундаментальний трактат «Листи до братів-хліборобів», написаний у 1919 – 1926 рр. У ньому розкрито засадничі

принципи української консервативної ідеології та державницької школи в українській історичній науці [16].

«Листи до братів-хліборобів» є ключовим джерелом для пізнання ідей, які лягли в основу діяльності Українського Союзу Хліборобів Державників та Союзу Гетьманців Державників. Праця містить вступне слово як елемент полеміки з ідейними супротивниками, а також статтю-відповідь на працю Є. Чикаленка «Де вихід?»[37]. Перша частина листів включає осмислення української національної ідеї, друга частина визначає орієнтири хліборобів-державників. Третя частина описує охлократію, демократію та класократію, причому остання у візії В. Липинського в цих листах набуває найбільш привабливого вигляду, адже всі інші форми активно ним критикуються.

Наскрізною лінією листів виступає ідея нової української аристократії, фактично хліборобського стану, та трудової монархії, яка публіцистично обґрунтовується у вступному слові та в статті, що завершує збірник і називається «Покликання «варягів», чи організація хліборобів».

Д. Дорошенко аналізував здобутки та прорахунки зовнішньої політики Української Держави у 1918 р. [36, с. 49–65]. До речі, повернення гетьманців у своїх статтях до періоду Гетьманату П. Скоропадського і навіть раніше, в період Гетьманщини чи навіть Русі-України доволі часті. Гетьманські консервативні інтелектуали робили часті «екскурси» до минулого для обґрунтування претензій гетьманського руху на будівництво нової моделі української державності.

До публіцистичних праць представників консервативно-монархічного руху належить нарис М. Кочубея «Думки гетьманця. Трудова монархія як завершення радянської системи. Про те, як можна були вирішити земельне питання» [36, с. 122–139].

В межах публіцистики слід згадати також публічні дискусії, котрі велися інтелектуалами-емігрантами. Так, у 1921 р. Є. Чикаленко видав статтю «Де вихід?», у якій не відкидав ідею Гетьманату-монархії для майбутньої долі України, хоча й стверджував, що П. Скоропадський не

підходить для цієї ролі, оскільки за час свого правління продемонстрував лише «як не треба будувати держави»[37, с. 250]. Із відповіддю на неї виступив В. Липинський, що є прикладом дискусії на ідеологічну тему в українському консервативному крилі національного руху.

Ще одним зразком дискусійної публіцистики в цей час можна вважати виданий друкарнею Союзом Гетьманців Державників в Чикаго збірник під назвою «Українським хаотикам в Нью-Йорку» авторства Є. Драгінди, який полемізував з місцевими антигетьманськими українськими емігрантами. Ця брошура має велике значення для розуміння місця гетьманського руху в Північній Америці в контексті його протистояння з іншими еміграційними рухами [7].

Періодичні видання гетьманців в екзилі містять огляд новин, літературну хроніку, некрологи, а також офіційні відомості Українського Союзу Хліборобів-Державників [36; 38].

Публіцистичним неперіодичним виданням Українського Союзу Гетьманців-Державників був часопис «Плуг та меч», який виходив друком в Аргентині завдяки зусиллям місцевого Союзу українців і містив розвідки з історії визвольних змагань, політичні нариси, відозви П. Скоропадського тощо[25; 26].

До джерельної бази належать офіційні промови, виголошені очільниками руху, наприклад «Слово Ясновельможного Пана Гетьмана Павла Скоропадського на святочних загальних сходах» Союзу Гетьманців Державників, проголошене у Берліні у 1942 р. [29].

Зразком публіцистичної літератури є книга «За Україну. Опис подорожі гетьманича Данила Скоропадського до злучених держав і Канади»[13]. Увага північноамериканських українських монархістів до візиту гетьманича мала на меті збільшити його авторитет, популярність, оформити монархічний ореол спадковості роду Скоропадських. Це важливе джерело для дослідження місця Данила Скоропадського в гетьманському русі, а також свідчення рівня поширеності гетьманських організацій у світі. Гетьманці

зверталися до історичної пам'яті для обґрунтування претензій на владу, відтак цей нарис має частину «Гетьманич Данило і рід його».

Мемуарні джерела представлені спогадами П. Скоропадського та його доньки, О.Отт-Скоропадської [24; 29].

В цілому, джерельна база до відповідної теми ґрунтовна, елементи історіографічного дослідження та дискурсу фрагментарні, поляризовані, що відкриває простір для нових досліджень в даній сфері історичного пізнання сучасної української науки.

Висновок до розділу 1

Таким чином, дослідження історії українського консерватизму було започатковане І. Лиском-Рудницьким в середині ХХ ст. в українській діаспорі. В Україні студіювання суспільно-політичних ідеологій та течій, які були представлені у визвольному русі, розгорнулося після проголошення незалежності. На сьогодні досить ґрунтовно досліджено добу Української Держави П. Скоропадського, місце В. Липинського в розвитку консервативно-монархічної ідеології. Втім, попри те, що дана тематика привертає увагу науковців, значно менше досліджено період ранній період зародження та розвитку українського консерватизму, який тривав від появи перших ідей до визвольних змагань. Важливим є аналіз генези консервативних ідей в ХХ ст. та їх трансформація в Україні після здобуття незалежності.

Джерельна база дослідження, основу якої становлять документальні та наративні писемні джерела, є достатньою для розв'язання поставлених дослідницьких завдань і дозволяє дослідити становлення та розвиток консервативно-монархічної течії українського національного руху.

РОЗДІЛ II

МОНАРХІЧНІ ТА КОНСЕРВАТИВНІ ІДЕЇ В ПЕРІОД ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

2.1. Становлення консервативної та монархічної концепції української державності

Консервативні та монархічні ідеї супроводжували суспільну думку України упродовж століть. Насамперед для коректного розкриття усіх аспектів даного питання зафіксуємо і розкриємо поняття монархії та консерватизму.

Монархія, за визначенням «Юридичної Енциклопедії» за редакцію Шемшученко В.С. – це форма державного правління, за якою верховна влада зосереджується в руках однієї людини та передається у спадок. Для монархій головною ознакою є саме наявність спадкового або виборного короля, імператора, царя. Цей правитель найчастіше є джерелом закону або його повноваження і статус прописуються конституцією або іншими нормативно-правовими актами[75]. Монархії бувають абсолютними, конституційними (представницькі і дуалістичні) та парламентськими[75].

Аналіз історії України засвідчує, що, як і більшість країн Європи, ще з часів раннього середньовіччя до початку ХХ ст. українські землі жили під знаком монархії. Ця монархія могла бути як своєю у вигляді київських великих князів або удільних місцевих, великих князів литовських, а перед цим ханів Золотої Орди, трішки згодом королів польських. В період козацьких змагань на землі сучасної України претендували монархи Криму, Порту, Московії, Польщі та навіть Швеції. Самі козацькі лідери ставили за мету створення української монархії. До цього найбільше наблизився Богдан Хмельницький, адже зміг передати владу синові, що не стало прецедентом. З кінця ХVІІІ ст. українські землі ділили монархи з династії Габсбургів та Романових. Отже, монархія не просто супроводжувала український народ на

його історичному шляху, вона була частиною його життя і ідеї української монархії не могли не виникнути[63].

Разом з тим, консерватизм – явище більш модерне, ніж монархія, адже це цілковита і довершена політична ідеологія, на якій засновується відповідна практика. Епохою зародження консерватизму в Західній Європі стає XVIII ст. Наприклад, один з ідеологів європейського консерватизму, Е. Берк, консерватизм вважав протиположним до революційних подій. Він відкидав швидкі і карколомні заходи щодо перебудови суспільства. Наріжними принципами позиціонував аристократизм, традиціоналізм, етатизм, антидемократизм і релігійність. В цілому, консервативні ідеї сходяться на тому, що суспільство має бути підпорядковане державі, яка повинна мати ефективну систему влади задля підтримки абсолютної законності і правопорядку. Звідси консерватори виводять думку про необхідність ієрархічності суспільства та підтримку сім'ї та сімейних цінностей, разом з релігійними. В кожній країні консерватизм має свої унікальні риси та напрямки розвитку[66, с. 353-355].

На українських теренах в силу історичних умов консерватизм та монархізм як дві політичні доктрини були неабияк пов'язані. Дослідники виокремлюють три типи традиційного консерватизму. Перший – це рух української шляхти Лівобережжя, котрий почав зароджуватися відразу після інкорпорації українських земель до Російської імперії. До українських консерваторів відносять В. Капніста, який крім подорожі до Берліна, уклав «Записки» про створення нової козацької армії, в чому простежуються елітарні риси. Шляхта кінця XVIII – початку XIX ст. намагалася зберегти і повернути традиційні форми врядування та життя, а також відтворення в тій чи іншій формі козацького війська, що для цих українських дворян-консерваторів стає головною ідеєю та наміром. Ці ідеї пропонував, наприклад, М. Миклашевський в період франко-російської війни, також Д. Трощинський, М. Рєпін під час польського повстання 1830-31 рр. Теоретичним виразником консервативних ідей української лівобережної

еліти стала «Історія русів», яку пронизували автономістські ідеї в дусі колишньої Гетьманщини[69, с. 80-85].

Важливо, що в цей час українське дворянство, що безумовно було консервативним, не зазіхало на владу і положення імператорів[69, с. 35]. На Правобережжі місцева знать, аристократія не могла не відчувати польського впливу, тому виразником українських консервативних ідей стає частина поляків-українофілів та місцева українська шляхта. Їхній ідеал виражали М. Чайковський та Ф. Духінський, які відстоювали відродження Речі Посполитої, а також козацьких структур в дусі Великого князівства Руського за Гадяцьким проєктом 1659 р.[69, 89-95].

Кирило-Мефодіївське братство, яке в загальному уявленні було майже демократично-ліберальним гуртком, все ж насправді мало яскравий консервативний відтінок у своїх ідеях та проєктах. Зокрема, учасники братства О. Маркевич і Г. Андрузький прагнули відновлення Гетьманщини і були консерваторами-монархістами, що відображено в написаних Г. Андрузьким «Начерках Конституції Республіки» [66, с. 86].

В другій половині ХІХ ст. українське дворянство продовжувало відстоювати ідеї монархічної та автономної Гетьманщини. Виразниками діяльності стають «громади», а згодом українські земства. І вже в цей період відбувається поступове відокремлення консервативно-монархічного руху української еліти від народництва і згодом соціалістичних рухів[69, 86-88].

Розгортання консервативного та монархічного рухів в Україні відбувається напередодні Першої світової війни. Після поразки революції 1905–1907 рр.в Україні активізувався рух російських монархістів, які підтримували російський царизм, були вкрай правими на шкалі політичних ідеологій. Як це не парадоксально, саме ці елементи монархічного руху були в цілому спектрі випадків складниками українського національного руху, точніше частиною масштабного диспуту між різними течіями українського руху, які пропонували різні ідеї. Враховуючи обставини перебування українських земель в Російській імперії, цей монархічний рух можна слідом за

частиною дослідників можна трактувати, як «малоросійський» монархічний рух, який був доволі масовим і масштабним на початку ХХ ст.[73, с. 12].

Питання того, чому російські чорносотенні та інші монархічні організації, що діяли на території України і поповнювалися етнічними українцями, певним чином ставали частиною українського національного руху, підживлювали його, є складним та дискусійним. Ймовірно, причина такого становища крилася в суті самого російського монархічного руху на території дев'яти українських губерній. Цей рух не мав у собі консолідованої єдності, загальної ідеї, котра постатейно пояснювала, декларувала і прагнула втілити постулати російського царизму, втілені в уварівській тріаді.

Не реабілітуючи російських, імперських монархістів на українських землях (більшою мірою українців, що стали на ці позиції), можна визначити наступні складові їхнього руху. Передусім, низька консолідованість монархічного руху в Російській імперії, відсутність єдиних і загальних орієнтирів значно ослаблювала його. Цей рух розпадався на дві частини в своїй діяльності. Одні його представники, захоплені ідеями триєдиного російського народу, «намагалися пояснити» це українцям, а інші просто намагалися просто підтримувати монархію, як це було можливо. І якщо говорити про насадження українцям ідеї їх приналежності до російського народу, то це в історичний момент було провальним заняттям, адже український рух інституалізувався і був значно сильнішим у просвітньому плані, ніж в даному контексті російський чорносотенний рух[73, с. 48]. При цьому важливо, що головним пріоритетом значна частина чорносотенних монархічних організацій, в тому числі і на українських землях, ставила не розповсюдження російської національної ідеї, імперської чи підтримки монаршої влади, а захист і розповсюдження православ'я[73, с. 54].

Непоодинокими були випадки застосування чорносотенними організаціями та православним духівництвом, що його очолювало або входило до нього, української мови. В 1907 р. з'явилося офіційне україномовне видання «Євангеліє», деякі священники використовували

українську мову у своїх проповідях, на кафедрах храмів, що було своєрідним викликом церковній системі. Один з представників Союзу російського народу на Волині, кременецький єпископ Никон, був прихильником поширення української мови та її використання в освіті. Він навіть вніс подібний законопроект до Державної Думи Російської імперії у 1912 р. Крім того, українська мова використовувалася частково в виставах, прокламаціях, нею безумовно говорили сільські представники цих організацій[73, с. 64-69].

Так само спокійно до української мови на території відповідно українських губерній ставилися і інші російські монархічні організації, зокрема «Союз 17 октября». Його катеринославське відділення, очолюване М. Родзянко, сприяло виданню брошур, різноманітних текстів українською мовою і навіть було оприлюднило царський маніфест, тобто офіційний документ. Подібні заяви «Союзу 17 октября» лунали і впродовж наступних декількох років, більш того, майбутній очільник Ради Міністрів держави П. Скоропадського Ф. Лизогуб, що був учасником партії октябристів у Полтаві, активно підтримував українську культуру, виступав її меценатом [73, с. 91-92].

Таким чином, в середовищі російських монархістів напередодні Першої світової війни та революції 1917 р. опинилася значна частина української консервативно налаштованої інтелігенції, еліти та православного духівництва. Беззаперечно, частина цих людей була щирими прихильниками насадження російської мови, традицій та культури, виступали проти будь-яких згадок окремішності українців, але інша частина якраз ідентифікувала себе як українців, співвідносилися із населенням, що жило на території так званого Південно-Західного краю Російської імперії, і було готове підтримувати розвиток української мови та культури. При цьому важливо, що ця група людей не виступала з політичними лозунгами, а ратувала за національно-культурну окремішність і за свободу цю ідентичність виявляти.

На початку ХХ ст. український консервативний рух, котрий включав елементи монархічного, остаточно формується, точніше починає

зароджуватися на інституційному рівні. Попередній період розвитку українського консервативного руху називають «старим українським консерватизмом». Це не дивно, адже в той період відбувалися процеси збирання і оформлення різних консервативних ідей, але не було створено чіткої вибудованої концепції, що значно відрізняло український консервативний рух від європейського. Більше того, український консерватизм відрізнявся від своїх польських та російського аналогів, наприклад, монархічна складова цього ідеологічного руху не була калькою з ідеї російської самодержавства чи польської королівської влади. Навпаки, це була суміш традиційних уявлень про українську монархію, яка тягнулася ще з Гетьманщини і наявних європейських практик[52, с. 163].

Р. Гула та І. Передерій виділяють наступні риси українського національно спрямованого консервативного руху на початку ХХ ст.[52, с. 158–161]:

1. «Історична та просторова поліваріантність, тобто новий український консерватизм не являв собою монолітної течії ані в до-, ані в пореволюційний час»;

2. «Принцип державної незалежності»: «орієнтація на безумовну державну незалежність, а не на автономію у складі демократизованої Росії чи Австро-Угорщини, відчутно вирізняла представників консервативного крила від самого початку його формування»;

3. «Інтегративний політичний націоналізм, тобто інтеграція всіх мешканців України на ґрунті спільної територіальної належності та відповідної самосвідомості в єдину політичну націю»;

4. «Історичний романтизм у вигляді романтичної апеляції до історичного минулого, особливо у частині державотворчої традиції»;

5. «Традиціоналізм – опертя на національні традиції та звичаї, культуру, релігію, морально-етичні норми, досвід державотворення, ієрархічно структуроване суспільство, яке характеризується порядком і

стабільністю; національну еліту або аристократію як найбільш здатну до управління активну меншість української спільноти»;

6. «Антидемократизм, що уособлював заперечення демократії як форми державного ладу»;

7. «Антисоціалізм та антимарксизм. Більшість українських консерваторів не сприймали соціалістичні ідеї, адже для класичного консервативного світогляду обов'язкове визнання ієрархічності суспільної організації» [52, с. 158-161].

Відповідно, саме на початку ХХ ст., до початку Першої світової війни відбувся активний сплеск розвитку консервативних ідей. Передусім, це виявляється в діяльності В. Липинського, який саме в цей час розпочав свій шлях, та його соратників. В. Липинський був репрезентантом української та польської шляхти Правобережжя, тобто представником цього напрямку консервативного руху, але він запропонував ідеї, які будуть спільні для консервативної правобережної шляхти та лівобережного українського дворянства.

Паралельно з цим, тривала діяльність консервативних груп на Галичині. Це були ті дворяни і частина служителів УГКЦ, які орієнтувалися на австрійську монархію та династію Габсбургів. На початку століття виразником консервативних ідей в регіоні стає греко-католицька церква на чолі з А. Шептицьким. З іншого боку, деякі консервативні і промонархічні кола галицької еліти дуже активно в цей час, а особливо з початку Першої світової війни, підтримували ідею українського коронного краю або навіть королівства (Гетьманщини) під скіпетром Габсбургів. Був навіть кандидат на цю корону – ерцгерцог Вільгельм Франц Йосиф Карл фон Габсбург, що також відомий як Василь Вишиваний. Пройнятий симпатією до українства, він був одним зі претендентів на український «королівський престол». В період Гетьманату П. Скоропадського йому навіть приміряли гетьманську булаву. Проте, говорячи про консервативний рух на західних теренах українських земель, варто відзначити, що він тут значно поступався

польському руху, який, між іншим, мав владні повноваження в Королівстві Галиції та Лодомерії[69, с. 96-102].

Справжніми консервативними або близькими до консервативних організацій політичного характеру в Україні стають Українська народна партія від 1902 р., заснована М. Міхновським та його соратниками. Партія відкидала марксистські підходи до розв'язання соціальних питань, пропонуючи власні, і мала дуже чіткі виважені, чимось навіть націоналістичні підходи до національного питання, що виражалось в гаслі «Україна для українців!»[51, с. 601-602]. Частина дослідників відносить до організаційних зародків українського консервативного руху Українську демократичну партію, засновану Сергієм та Володимиром Шеметами в 1904 р.[69, с. 88].

В умовах розгортання Першої світової війни виразником консервативних ідей в українському національному русі стає Союз визволення України. В основі ідей даної організації було здобуття незалежності Україною, встановлення в ній монархічної системи влади, одночасно з конструюванням демократичних та парламентських структур. Участь в цій організації взяли різні організації та групи, очолили А. Жук, В. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський і М. Милиневський. Своєрідним об'єднавчим організаційним елементом консервативного руху стає Загальна українська рада, заснована 5 травня 1915 р.

Таким чином, на початок Першої світової війни, напередодні революційних подій в Російській імперії у 1917 р., український консервативний рух був доволі слабким. Він мав меншу соціальну базу, ніж соціалістичні партії, що проявиться на першому етапі українських визвольних змагань. Крім того, він не мав загально визнаного ідеологічного підґрунтя, з якого мали конструюватися мета та ціль українських консерваторів. Не відбулося остаточного інституційного оформлення консервативно-монархічних рухів. В цілому, на українських землях існував польський, російський консервативні та монархічні рухи, які заперечували

можливість і право українців на державотворення або навіть окремішність, як таку. З іншого боку, частина польських консерваторів, а також частина російських (швидше проросійських українського походження) консерваторів та монархістів виступала за національно-культурні права і можливості українського народу, за їх право це реалізовувати, не пориваючи при цьому зв'язків з чинною політичною системою.

З іншого боку, існував український національний консервативно-монархічний рух, який мав на меті здобуття Україною автономії або самостійності з впровадженням монархії або демократичних структур під націоналістичними лозунгами, відкидаючи марксистські і соціалістичні моделі побудови суспільного буття. Цей напрямок виражався в діяльності В. Липинського, частково М. Міхновського, братів Шеметів і інституалізувався в Союз визволення України, Українську народну партію, Українську демократичну партію. До провідних представників українського консерватизму в цей час можна віднести В. Липинського та його соратників. В цілому, напередодні українських визвольних змагань консервативний рух не був готовий до впровадження своїх політичних концепцій, що вплине на його подальший розвиток.

Висновок до підрозділу 2.1

Український консерватизм як явище української думки стало наслідком розвитку ідей правобережної, лівобережної та галицької шляхти. Процес його становлення та наповнення ідейними сенсами відбувався в умовах доволі серйозного впливу російського, польського та австрійського консервативно-монархічних рухів. На початку ХХ ст. «старий український консерватизм» торує шлях до свого більш якіснішого оформлення, яке і відбудеться в наступний період української історії під час визвольних змагань 1917-1921 рр.

2.2. Консервативні та монархічні концепції та організації у вирі української революції

В умовах краху монархії Романових український консервативний рух отримує можливість інституалізуватися, що відбувається в 1917 р. з утворенням Української демократичної хліборобської партії, яка, втім упродовж 1917 р. поступилася в активній політичній діяльності українським соціалістам, інституалізація яких була на порядок вища. Ключову роль у формуванні цієї консервативної організації відіграв В. Липинський, який і запропонував назву та став автором політичної програми УДХП, яка була ухвалена 15 жовтня 1917 р.[43, с. 4-5].

В. Липинський пропонував принцип незалежнення України та об'єднання всіх українських земель. Програма у другому підрозділі пропонувала створення демократичної республіки, «в якій найвища державна власть у всіх справах внутрішніх і міжнародних належить: в сфері законодавчій – Українському Соймові у Києві, вибраному на 4 роки горожанами од 20 літ на підставі рівного, вселюдного, безпосереднього виборчого права, з таємним голосуванням по пропорціональній системі, і в сфері виконавчій – Генеральному Секретаріатові (Раді Міністрів), одвічальному перед Соймом. На чолі Української Республіки стоїть Президент, вибраний на 4 роки, якому належить право репрезентації, а також ті правно-державні функції, котрі устанавлять Українські Законодавчі Збори. Для справ великої ваги заводиться референдум, допускається також законодавча ініціатива»[54, с.381-383].

Крім загальних позицій про забезпечення всіх громадянських прав, їх рівність, пропонувалося розбудувувати військові сили. Метою політичної діяльності визначалося наступне: «Як партія хліборобська, ми дбатимем, щоб хліборобська частина української демократії зайняла в процесі творення нашого вільного політичного життя таке становище, яке відповідає її кількості (85% всієї людності) і силі. Політична власть на Україні повинна належати в першій мірі представникам українського селянства, і город не

повинен диктувати свою волю українському селу. Україна – край хліборобів – і українська держава мусить стати державою хліборобів. Стоячи на такому фунті, партія наша буде використовувати всі засоби для збільшення політичної, економічної і культурної сили українського селянства. За горожанами України неукраїнської національності ми визнаємо всі їхні культурно-національні права, котрі повинні бути забезпечені українськими державними законами. Але одночасно ми маємо право вимагати од національних меншостей, які живуть на нашій землі, щоб інтереси цієї землі були для них так само близькі та дорогі, як і для нас, і щоб ідея Вільної України зустріла в них не ворогів, а прихильників і оборонців. Всякі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при допомозі чужосторонніх державно-національних впливів упривілейоване становище на Україні — ми будемо поборювати всіма силами»[54, с 382-383]. Ці ідеї повністю відповідають сучасним принципам демократичного ладу, який ґрунтується на загальній виборності. Не менш важливо, що тут відсутні постулати утопічного соціалізму, притаманні українським соціалістичним партіям, а також присутні елементи елітарності, поєднані з курсом на незалежність України.

В аграрному питанні, ключовому для електорату партії, В. Липинський пропонує взяти за мету побудову фермерського типу господарства з ліквідацією поміщицьких «латифундій». В основі аграрної перебудови мав лежати державний земельний фонд, куди вилучалися б земельні надлишки, які потім розподілялися на хутори, що передавалися у довічну спадкову оренду. Ті землі, які не входили до державної земельної оренди, повинні були обкладатися земельним податком. У спробах захистити цю модель від можливого засилля іноземного чи власного капіталу конструюється така унікальна роль держави та система її взаємовідносин з хліборобським класом[53, с. 42-47].

Ґрунтовним і довершеним вираженням консервативних та монархічних тенденцій ідеологічного життя українського інтелектуального простору в

період визвольних змагань стає держава П. Скоропадського, або Гетьманат. В цьому державному утворенні було здійснено спробу втілення консервативних та монархічних ідей, відтак важливо простежити їх вплив на державотворчий процес в Україні.

Насамперед варто зазначити, що після окупації німецько-австрійськими військами Української Народної Республіки, командування цих «союзних» підрозділів серйозно було незадоволене діяльністю, а швидше безпорадністю Центральної Ради, яка в їх очах була майже ідеальним прикладом повного безладу. Д. Яневський цитує німецького аналітика Росса: «В країні немає ніякої центральної влади, яка б охоплювала більш-менш значну територію. Вся країна розділена на цілий ряд окремих областей, котрі обмежуються межами повіту, міста, іноді селищами і селами. Влада в таких областях належить різним партіям, а також окремим політичним авантюристам, розбійникам і диктаторам»[76, с. 341]. Відповідно, для реалізації необхідних умов Брестського миру, німецьке керівництво прагнуло співпрацювати з «сильною владою», аніж з Центральною Радою та її структурами. Саме тому німецькі представники були активними прихильниками, навіть учасниками перевороту, що відбувся 29 квітня 1918 р. Відповідно, тоді ж Всеукраїнський з'їзд хліборобів проголосив колишнього генерала російської імператорської армії П. Скоропадського Гетьманом України.

Концепція нової системи влади, що мала консервативний характер, була виражена у грамоті гетьмана, датованої від 29 квітня 1918 р. «До всього українського народу», якою П. Скоропадський оголосив себе гетьманом всієї України [4]. Основи державно-політичної системи були окреслені в законах про тимчасовий державний устрій Української Держави [12]. Варто зазначити, що у документах, якими оперував уряд Скоропадського, він вважався тимчасовим правителем України. Таке становище гетьмана фактично в умовах складної геополітичної і внутрішньої ситуації диктаторське роз'яснювалося спеціальними урядовими повідомленнями.

Зокрема, 10 травня уряд зауважував: «Гетьман не бажає стати самодержавним. Гетьманство – це здійснення ідеї незалежної і вільної України в історичній, національно-українській формі. Стоячи на чолі українського правительства тим самим відновляє і закріплює у народній свідомості думку про непорушність народних і козацьких свобод. Грамота гетьмана, що положила основи нової епохи в історії державного життя України, свідчить про те, що не може бути мови прямування до нового правительства, до гніту української національності, мови, культури і державності» [33, с. 72-76]. Цими словами не лише підтверджувався український характер цієї держави, але і містилося посилення на далеку минувшину в контексті козацьких свобод. Відповідно, гетьман та його оточення свідомо прагнули опертися на минуле, його звичаї, традиції. Але, попри декларативні моменти, роль гетьмана в Українській Державі була без перебільшення ключовою і незамінною.

Кожен політичний режим, незалежно від його ідеологічного спрямування, повинен мати опору, яка включає соціальну базу та політичні організації. Гетьманат П. Скоропадського виключенням не став. Сам Гетьманат уявляється як своєрідна консервативна революція (для соціалістів це була контрреволюція) і, відповідно до цього, новостворена система повинна була опиратися на монархічні і консервативні сили, серед яких основними стали Українська народна громада, Союз земельних власників, Українська демократична хліборобська партія. Вони об'єднували консервативні прошарки населення, від великих та середніх землевласників, заможних селян, військових та вільних козаків до поміркованої інтелігенції. Ці організації були наслідком інтеграції правобережної та лівобережної шляхетської традиції та національних і соціально-економічних лозунгів [72, с. 27-28]. Не дарма формою консервативної державності був обраний Гетьманат, на цьому зійшлися представники всіх цих організацій, які 29 квітня 1918 р. поряд з німецькими окупаційними військами фактично і утворили Українську Державу [72, с. 28-29].

Проте серед цих сил майже відразу почався розкол. Українська демократично-хліборобська партія відмовилась брати участь у формуванні уряду і стала поміркованою опозицією. Опозиційність проявилася вступом УДХП до складу Українського державного національного союзу 21 травня 1918 р. Цікаво, що ця партія зібрала у своєму складі провідних ідеологів українського національного та консервативного руху: М. Міхновського, Д. Донцова, С. Шемета і, звісно, В. Липинського. У меморандумах та заявах представники УДХП, визнаючи гетьмана, активно критикували його уряд. Ця опозиційність розколювала УДХП, зокрема, на більш радикальних позиціях стояв Д. Донцов. Прагнення конструктивно працювати з гетьманцями, навіть попри серйозні непорозуміння у внутрішній політиці, висловлював В. Липинський. Це проявилось в його діяльності на посту посла Української Держави в Австро-Угорській імперії. В цілому, попри провали гетьманського уряду в земельній політиці, несходження в інших питаннях, УДХП до останнього намагалася зберегти Гетьманат, її представники вели перемовини про можливий коаліційний кабінет, і пізніше, в умовах антигетьманського повстання, про компроміс і примирення гетьмана та соціалістів-повстанців [43, с. 9-13]. Основним «яблуком розбрату» між консервативним Гетьманатом та УДХП було прагнення останньої взяти участь в діяльності уряду, пришвидшення демократизації та розв'язання земельного питання [43, с. 9].

Але, якщо з УДХП в гетьмана не було різких конфліктів, то відносини з іншими консервативними силами ускладнювалися доволі серйозно. Зокрема, Союз земельних власників, очолюваний князями Д. Голіциним і Д. Кочубеєм, частково засуджував український характер держави П. Скоропадського. Зокрема, у серпні 1918 р. міністерством внутрішніх справ було подано декларацію, де пропонувалося *«Скасувати галицько-латинський язык, не культурный и чуждый для Украины»*. З іншого боку, гетьманському уряду закидалися провали у внутрішній політиці, наприклад дуже серйозно землевласників дратувала місцева влада, яку гетьманський режим не

ліквідував. Восени 1918 р. відбувся розкол Всеукраїнського союзу землевласників, проукраїнська частина якого організувала партію Всеукраїнський союз хліборобів-власників та видала «Меморандум хліборобів-власників і козаків всієї України». Меморандум засвідчував основні позиції доктрини П. Скоропадського, акцентуючи увагу на формуванні національно-демократичного уряду та проведення земельної реформи. А інша частина Союзу земельних власників ратувала за зближення з найбільшовицькою Росією [58, с. 60-70].

Інша консервативна організація, Союз представників промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства (Протофіс) хоч і висловив повну підтримку режиму П. Скоропадського і закликав брати участь в його розбудові, але залишався на фактично російських позиціях, наприклад, в сфері запровадження української мови як державної, у сфері робітничої політики. Представників Протофісу дратувало декларування та заходи Ради Міністрів Української Держави у поліпшенні робітничого питання, зокрема різко відкидалися спроби встановити 8-годинний робочий день, унормовану зарплатню тощо.

Непростими були відносини П. Скоропадського з російським монархічним рухом. Російські монархісти могли вільно функціонувати на теренах Української Держави [64, с. 189-190]. Зокрема, вище православне духовенство, яке часто було неодмінною частиною чорносотенних та монархічних організацій, хоч і змирилося з українським режимом гетьмана, але подолати свої відверто проросійські ідеологеми не змогло [64, с. 192]. Крім цього, осередками монархічного руху були парламентське бюро, організація «Наша Родина», Київський національний центр, товариство «Русь», Блок російських виборців, Клуб російських націоналістів тощо. Всі ці організації приховано чи відверто вбачали в режимі Скоропадського не українську державність, а лише сходинку до відновлення «єдиної і неделимої». Це вступало в протиріччя з деклараціями та заходами гетьмана, а також з намірами проукраїнських консерваторів, зокрема Української

Демократично-Хліборобської Партії. Зокрема, Д. Донцов у даному контексті зловтішно нотував у своєму щоденнику: «Російська монархічна маніфестація не вдалася», реагуючи на спробу монархістів провести панахиду за розстріляною царською родиною, до якої гетьманський уряд поставився вкрай обережно [64, с. 185-186]. Попри це все, гетьман не проводив каральних заходів проти монархістів і навіть в останні тижні свого правління, змушений був опертися на них в умовах боротьби проти Директорії [64, с. 197-204].

Законодавча гілка влади була відсутня, затверджував закони сам гетьман. Рада Міністрів Української Держави також повністю призначалася П. Скоропадським і йому звітувалася [76, с. 429]. Але контроль гетьмана над урядом був не просто номінальним, він дійсно брав активну участь в ролі головного виконавчого органу і ця участь могла бути навіть дріб'язковою. У «Відручному листі» П. Скоропадського до голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба, датованого 8 червня 1918 р., гетьман доволі детально розписує керівнику уряду, що потрібно робити для ліквідації наслідків вибуху, що був напередодні в Києві. Зокрема, він зазначав: «Необхідна також участь у цьому комітеті міністрів фінансів, народного здоров'я і опіки, міністра праці і начальника мого штабу. Крім того, прохаю вас притягти до праці у комітеті добродійців, котрі відкликнуться на добре діло. Комітетові якому має скластися, належить відчинити збір жертв в різних частинах міста Києва і всієї України на користь потерпівших» [76, с. 49-50].

Все це підкріплювалося позитивним підходом до праворозуміння, тобто, в основу всього ставилося благо держави і держава як дарувальник прав громадян. Цей підхід можна прослідкувати, наприклад на «Заприсяжній обіцянці», що був додатком закону про громадянство Української Держави. Наприклад, там містяться такі слова присяги: «Обіцяю та заприсягаюся другої Батьківщини, крім Української Держави, щиро виконувати всі обов'язки громадянина її, коритися її правительству і всіма поставленнями

від нього властям, завжди маючи на думці, що добро та розквіт моєї батьківщини мусить бути вище моїх особистих інтересів»[76, с. 406-407].

Вибудовану систему особистої влади довершував «Закон про верховне управління державою», що датується літом 1918 р. Цим законом визначалися формування колегії верховних правителів держави, яка мала складатися з трьох осіб: одна особа була висуванцем гетьмана, іншого призначав Державний Сенат і ще одного Рада Міністрів. Тобто створювалися запобіжники у випадку екстремального відходу П. Скоропадського від влади, після якого була необхідність зберегти чинну державність і форму правління. Але і в реалізації цього закону П. Скоропадському належала перша роль, зокрема, під час його подорожі до Берліна, він «настійливо попросив» Сенат і Уряд призначити своїми креатурами, у Колегії верховних правителів осіб, яких визначив сам гетьман [76, с. 402-405].

Проте, оцінки режиму П. Скоропадського як монархічного доволі спірні, адже ані в офіційних державних актах, ні в інших документах формального характеру не спостерігається цілковите прагнення насадити монархічний режим. Фактично, гетьман був тимчасовим правителем, диктатором Української Держави в умовах глобальної кризи. Але навіть і ця модель диктаторства виглядала набагато м'якше, ніж її можна собі уявити. Переворот П. Скоропадського відбувся майже мирно, без великих жертв, активних репресій проти попередньої влади не відбулося, всі її колишні очільники не перебували в ув'язненні за свою діяльність. Більш того, деякі з них братимуть участь у підготовці і реалізації антигетьманського повстання у листопаді-грудня 1918 р.

Навіть до опозиційних структур у вигляді органів місцевого самоврядування режим Скоропадського ставився доволі лояльно. Органам влади, що представляли гетьмана на місцях, не дозволялося розпускати без належної причини органи місцевого самоврядування [57, с. 19-20]. Хоча траплялися випадки розпуску відповідних органів, проте вони були не такими частими. Наприклад діяльність, висловлювання позиція міської

Єлисаветградської Думи були відверто антигетьманськими, що не заважало їм функціонувати, хоча з деякими складнощами у вигляді зміщення відповідних посадовців діяльності ревізійних комісій тощо.

Також важливим елементом, що засвідчував диктаторський і одноосібний характер влади гетьмана, було формування особистісних структур врядування. Це власний штаб Гетьмана Всієї України, що був доволі структурованим органом, мав відділи: похідну канцелярію, структуру гетьманського коменданта, структуру гетьманського господаря, загін особливого призначення та осібний відділ [42, с. 182].

В контексті політичної опори Гетьманат явно програвав через слабкість українського консервативного руху, який не міг подарувати широку соціальну опору та кадровий резерв. Спроба опертися на консервативні соціальні групи у формі Союзу земельних власників та Протофісу теж не досягли свого результату в силу їх значного антиукраїнського характеру та невідтримки соціально-економічних починань гетьмана. Не отримав П. Скоропадський і опори в російських консерваторів та монархістів, які вбачали в ньому не монарха чи диктатора, а колишнього царського генерала, який мав сприяти відновленню імперії або як зрадника російських політичних і національних інтересів. А ось на відверто український консервативний рух П. Скоропадський теж не оперся, оскільки ще тяжів і не зміг порвати та відкинути остаточно зв'язок з вищезгаданими російськими (чи проросійськими) консервативними організаціями.

Висновок до розділу II

Гетьманат П. Скоропадського став єдиною спробою втілення єдиної консервативної ідеї в українській історії XX ст. Держава, яка існувала на теренах України з квітня по грудень 1918 р., стала важливим етапом визвольного руху і відображала консервативні, помірковані погляди частини української (швидше построманівської) еліти на побудову нового суспільства та державності. Гетьманат не був монархією в повному і безперечному розумінні цього слова. З іншого боку, гетьманська держава не мала якісної,

повністю вираженої концептуальної ідеї свого майбутнього та розвитку. Тобто, держава існувала, а ідеологія під її існування підведена ще не була. Саме тому П. Скоропадському та його оточенню було важко корелювати політику і вони перебували під значним впливом монархічних і консервативних кіл колишньої Російської імперії, які не дуже виступали за українську державність. У цьому, частково, полягали причини загибелі українського Гетьманату, проте його існування стало важливою віхою в подальшому формуванні консервативно-монархічних ідей, але вже в умовах еміграції.

РОЗДІЛ ІІІ

УКРАЇНСЬКІ МОНАРХІЧНІ ТА КОНСЕРВАТИВНІ ІДЕЇ В ЕКЗИЛІ

3.1. Монархічна модель української державності у візії В. Липинського

Крах українського Гетьманату у 1918 р. поклав край участі у визвольних змаганнях представників консервативного руху. Від'їзд гетьмана, а також прихід до влади Директорії й подальший катастрофічний територіальний і воєнний крах УНР звів до мінімуму можливість консервативних кіл, а також груп і партій розвивати свою ідеологію, втілювати її власне на теренах України. Відповідно, в 1919–1921 рр. починається емігрантський період розвитку консервативної та монархічної ідей.

Діяльність українських консерваторів і монархістів можна поділити на декілька періодів і напрямків. Можна виділити наступні періоди:

1. 20-ті рр. ХХ ст. або ж зародження консервативно-монархічного руху. Тісна співпраця В. Липинського і П. Скоропадського, кристалізація їх поглядів на консервативну модель державотворення.

2. 1930-1940-і рр. Розпад українського консервативно-монархічного руху на цілий ряд течій, напрямків. Зокрема, відбувається розрив між П. Скоропадським і В. Липинським і надалі вони проторують ідеологічний шлях окремо.

3. Після Другої світової війни і здобуття Україною незалежності. Характеризується поступовим відходом з природних причин першого покоління емігрантів, що відобразило цілий спектр трансформаційних концепцій в консервативно-монархічному русі українською політичною та культурною еміграції.

Після повалення Гетьманату В. Липинський в дусі своїх ідей про необхідність підтримки будь-якої української влади, аби лиш вдалося

«зберегти Україну», працював послом УНР у Відні і лише наприкінці 1919 р., полишивши цю посаду, він почав брати активну участь у формуванні консервативно-монархічної організації українців в еміграції [49, с. 5].

Навесні 1920 р. разом зі своїми однодумцями В. Липинський створив у Відні «Українських союз хліборобів-державників» (УСХД). Ця подія для емігрантського консервативного руху стала визначною, адже, по-перше, відбувається повноцінний процес інституалізації консервативно-монархічного руху в певну організацію, що стає важливим чинником для посилення цього напрямку суспільно-політичної думки. З іншого боку, організація була створена саме в той момент, коли надії перемогу сил, які підтримували антигетьманське повстання і представляли український соціалістичний табір, почали танути на очах. Саме тому створення УСХД було відповіддю на ці соціалістичні ідеї, своєрідним опозиційним відтінком українського емігрантського руху. Додатково ця думка підтверджується справжнім піком появи різноманітних консервативно-гетьманських організацій в еміграції [49, с. 6-8]

У програмних документах УСХД на початку 20-х рр. ХХ ст. вкрай яскраво виражені ідеї В. Липинського щодо консервативної моделі Української державності. Програмні документи Українського союзу хліборобів-державників у вигляді статуту та регламенту цієї партії найбільш комплексно і відносно лаконічно відображали ідеї її учасників. Передусім, хлібороби-державники наголошували на двох непокєднаних речах. Визнаючи монархію надкласовою, яка *«заінтересована в тому, щоб забезпечити кожному класові можливість самоорганізації і якнайширшого розвитку всіх його продуктивних здібностей»*. Одночасно увага акцентувалася на визначній ролі саме хліборобського класу. Хоча, відкидалася одна з основних ідей російського монархічного і консервативного руху: поділ людей на стани, який хлібороби вважали за потрібне скасувати [36, с. 263].

Основними органами влади мали бути хліборобські Ради: «сельські, волосні, повітові, земельні - здатні перейняти на себе функцію організації економічного життя і оборони інтересів цілого об'єднаного хліборобського класу та здатні виконувати функції державні: адміністративні і політичні, спільно з аналогічними класовими органами інших нехліборобських класів». Фактично, цією ідеєю закладалася міна уповільненої дії між хліборобами та іншими «класами». Хоча групи населення, віднесені до хліборобів, а це всі, хто володіє або працює на землі, складала левову частку населення, а відтак виглядали досить переконливим «класом» для опори режимові. Саме боротьба за організацію такого класу ставала ціллю діяльності УСХД[36, с. 261-264].

Монархія у баченні В. Липинського та Б. Шемета була основою майбутньої української державності. Про саму державність зазначалося: «Українська нація не може існувати без своєї власної і суверенної Держави. А без існування української нації не може бути організованого громадського життя і ладу на Українській землі»[36, с. 261]. Відстоювалися ідеали трудової монархії, яка мала бути надкласовою. Повноваження гетьмана детально не розписувалися, але його обмежений характер засвідчується іншими працями ідеологів хліборобського руху, які відкидали абсолютистські тенденції монархізму.

У контексті територіального устрою держави цікавим є пропонований титул для українського монарха. В редакції хліборобів-державників він звучав так: «Гетьман Всієї України: Правобічної, Лівобічної, Сіверської, Слобідської, Кубанської. Військ Запорозьких і Чорноморських, та Великого Князя Київського, Галицького і Володимирського, Подільського, Волинського, Холмського, Берестейського, Турово-Пинського, Чернігівського і Всея Малая Русі»[36, с. 262]. Дійсно, титулатура пишна, яка навіть не уступала імперській, але титул в спочатку феодальній, а потім новітній юридичній практиці не пустий звук. Прибирання одного з елементів титулу або його додавання завжди засвідчувало територіальні втрати,

здобутки або претензії. Крім того, зазвичай, титул не брався нізвідки, а мав серйозні історичні основи, на обґрунтування яких часто спрямовували всі зусилля цілі покоління ідеологів та «пропагандистів». Відповідно, зазначений титул окреслював претензію на суверенітет монархічної України над усіма її етнічними землями, включаючи Кубань, яка не входила до українських державних формацій часів визвольних змагань, а також території на Півночі та Заході, претензії на які обґрунтовувалися їх частковим і тимчасовим входженням до Української Держави 1918 р.

У програмі УСХД була сформульована ідея автономії у складі Української Держави «Право якнайширшого самоврядування поодиноким українським землям, розмежованим на підставі природніх, історичних, економічних, та географічних умов». Ці землі, разом з так званими автономними класами мали б об'єднуватися за принципами національної та державної єдності, яка була персоніфікована: «В особі незмінного і невибраного Голови Національної Держави». УСХД згідно зі статутом перетворювалася на доволі чітку і глибоко організовану структуру. Проголошувалися ідеали дисципліни, відповідальності, солідарності, а сам підбір членів організації мав здійснюватися на проголошуванні принципу селекції (відбір людей з певними різними поглядами або поступового, штучного насадження їй нових ідеалів) [36, с. 264].

Принципи, на яких організовувалися соціал-демократичні партії: голосування, вибори – відкидалися, адже вели до «кар'єризму, демагогії, безвідповідальності, самоослаблення» Регламент окреслював струнку систему УСХД, члени якого поділялися на три категорії: присяжні, дійсні і одностумці. Все вирішувала Рада присяжних, члени якої, в тому числі В. Липинський і П. Скоропадський, приймали запряження, працювали за формулою кругової поруки, мали бути присутні на засіданнях Ради і добровільно вносити внески до каси УСХД. Цікавим трактуванням принципу колегіальності у В. Липинського стала одноголосність в ухваленні рішень членами Ради присяжних. В руках голови цієї Ради концентрувалися основні

важелі управління організацією [36, с. 264-268]. Нових учасників організації мала приймати Рада, після чого вони приносили урочисту обітницю [36, с. 269]. Суворі ієрархічність УСХД відображалася в тому, що для вступу в організацію «неофіт» повинен був заручитися підтримкою дійсного учасника УСХД, який мав брати його на поруки та ставав його своєрідним «партійним патроном» [36, с. 271]. Нівелювалася роль жінки, визнавалося, що повноправними співробітницями вони можуть бути лише за умови, якщо є головами родини і керівниками власного хліборобського «хозяйства». В іншому випадку вони могли брати участь як односторонці (тобто, найнижчий ступінь в ієрархії) і лише за згоди і під відповідальність голови родини [36, с. 265]. Цей фрагмент яскраво засвідчує патріархальність українського консервативно-монархічного руху, вираженого діяльністю УСХД, але з іншого боку також демонструє, що права жінки не обмежувалися абсолютно і з часом розширювалися.

Основні ідеї В. Липинського, виражені в статутних документах УСХД, були сформовані в попередній період, 1919-1920 рр. і їх можна прослідкувати за «Листами до братів-хліборобів». В. Липинський протиставляє ідеологію монархічного гатунку соціалізму і націоналізму: «Нація для нас це всі мешканці даної землі і всі громадяни даної держави, а не «пролетаріат» і не мова, віра, плем'я» [36, с. 13]. В «Листах до братів-хліборобів» спостерігається туга за втраченим минулим, овіяна своєрідним містицизмом та релігійним обрамленням: «Тому ви будете ненавидіти цю книгу. Бо в її найглибшій підкладі, на її дні лежить християнська релігія і кривава в своїм болі туга за відродженням Хреста, вірним одному Богові і одному гетьманові, українським рицарством».

В. Липинський зафіксував основну мету ідеології – побудову української державності, спираючись на певний прошарок населення, тобто відвертий елітаризм. Цим прошарком у його візії став клас хліборобів. У цей прошарок В. Липинський поєднував і «хліборобів-шляхтичів» і «хліборобів-селян», тобто всіх, хто пов'язаний так чи інакше із сільським господарством і

землею [36, с. 32-33]. На основі саме цих прошарків має сформуватися своєрідне відроджене рицарство.

Подібний підхід В. Липинський називав класократією (законом обмежену монархію) і порівнював з іншими: охлократію, яка стоїть поряд з диктатурою та демократією, яка рівна республіці [36, с. 42]. Всі інші форми організації влади, крім класократії, В. Липинський доволі критикував: «Кожна демократія в чистім виді, така, як наша сучасна демократія українська – це організм без спинного хребта. Спинний хребет кожної державної, отже й державної демократичної організації – армія, не твориться «виборами», ані демократичною, найбільше «народолюбною» політикою» [36, с. 39]. Відповідно, демократію він трактував як форму управління, яка може бути лише своєрідним посередником у відносинах зовнішньої сили і українського народу: «Коли Пілсудський і Ленін поділять поміж собою Україну й кожний із них сотворить державний апарат та нову польську й російську аристократичну верству в підляглих їм українських землях, то діло нашої демократії буде – творити там демократичну опозицію. Кричати або шопотіти «кривда нам» й гостро або лагідненько підбунтовувати народ проти його «гнобителів» - з таким напруженням патріотичної енергії, яке буде відворотно пропорціональне силі тих «гнобителів» [36, с. 40].

Роздуми В. Липинського про становище і роль нової української монархії, яка, на відміну від охлократії та демократії, може стати рятівником української державності, пронизані елементами трудового принципу. Слід відзначити, що це не той трудовий принцип, який застосовувався соціалістами при скликанні Трудового конгресу у 1919 р. В. Липинський говорив про трудову монархію, відмінність якої від демократично-республіканського устрою він характеризував наступним чином: «Авторитет, влада й відповідальність у народа внизу, а свобода й безвідповідальність зверху – це державний принцип Народної Республіки. Свобода внизу, а авторитет, влада й відповідальність зверху – це державний принцип Трудової Монархії» [36, с. 46].

В. Липинський доволі чітко визначав користь, яку може принести формування трудової монархії та її функціонування: «Тільки Господар Землі Української – тільки Монарх Український може сотворити силу, без існування якої свобода це анархія. Тільки одна людина, один провід, одна воля, тільки він, Господар, може сотворити підставу Держави – Українську Армію. І тільки стоячи сам один на чолі тієї армії, він буде авторитетом, що свободу українських громадян загварантує і тільки він один дасть дійсну свободу, бо свобода без Гарантії авторитет у це пустий згук без ніякої вартости» [36, с. 44]. «І тільки тоді українська культура стане не партійним як досі, а всенаціональним добром. В її піддержці найбільше буде заінтересований Великий Господар землі нашої, бо ця культура, це слава його нації, а тим самим і його власна слава» [36, с. 48]. Ці ідеї В. Липинський підтверджував не лише теоретичними висновками і порівнянням із невдалим досвідом соціалістів Директорії та УЦР чи диктатурою, що творилася більшовиками в Московії, а прикладами побудови монархічного ладу на «хліборобській» (селянській) основі. Як приклад, він наводив Норвегію [36, с. 49].

Міркування щодо оформлення монархії В. Липинський висловив у вступному слові до читачів із ворожих таборів у «Листах до братів-хліборобів». Монархію він визначав у формі гетьманства як традиційного для України оформлення одноосібної влади. Гетьманом В. Липинський визнавав П. Скоропадського, стверджуючи, що рід Скоропадських – це рід гетьманський, який: «вже у XVIII ст. гетьманував, що відновив в році 1918 своє Гетьманство, що виріс з нашої традиції державної, що минувшиною своєю репрезентує державну минувшину української землі і що має тому законе право до гетьманства» [16, с. 35].

Втім, В. Липинський не виводив систему класократії з гетьманської влади, а навпаки: «Нема Гетьманства без класократичного устрою. Устрою, опертого на політичнім співробітництві всіх класів, рівновазі між поступом і консерватизмом, і обмеженню Верховної Гетьманської влади законом, який

стоїть над Гетьманом так само, як над всіми. Наш Гетьман не єсть ані самодержавним охлократичним установителем і розрушителем закону, ані вибраним для безкарного топтання XXXIV закону безвладним демократичним президентським манекіном. Гетьман при класократіїєсть найвищим охоронителем державного і національного закону при помочі меча свого, безкомпромісово йому вірного, рицарства» [16, с. 34].

Крім оцих теоретичних і ідеологічних конструкцій, спрямованих на побудову нової соціальної структури і форми влади на території України, В. Липинський дуже влучно звертався до різних прошарків українського населення. Наголошувалося, що для творення цими прошарками української держави, вони повинні володіти певними рисами характеру і ментальності. Ключовою якістю українських військових, яких він порівнював з лицарями, В. Липинський вважав вірність Україні. Головною чеснотою промисловців він вважав працю керування підприємством. Подібним чином фіксувалися ключові риси для купців та фінансистів. Для робітників, стверджував В. Липинський, треба шукати «не найбільшого зиску», а мати «при фабриці свій дім, свій город: робітників осілим, яким фабрика так само рідна, як селянинові земля». Українському «жіноцтву» В. Липинський пропонував бути релігійними і патріотичними: «Виховуйте дітей ваших від наймолодших літ в послугі Богові і гетьманові». Важливим для В. Липинського була відданість чи то робітника, чи то жінки верхній гетьманській владі України. Саме в цьому рецепт державотворення Липинського, який він по суті помістив в одному реченні: «Це єдина влада, яка в стані обмежити сваволю панів, тих що правитимуть тобою і забезпечити тебе, як від диктатури так і від їх анархії» [16, с. 38-40].

У 1926 р., дискутуючи з професором С. Яворським, В. Липинський доволі ґрунтовно розбирав аспекти своєї хліборобської ідеї. Детально описуючи її особливості, чим вона відрізняється від комунізму, яка роль власне самої хліборобської ідеї він зазначав: «Хліборобська ідеологія для виконання свого великого міжнародного завдання, повинна посідати

найважливішу рису – універсалізм... Без універсалізму, його всеобов'язуючих основ у хліборобській ідеології представники цієї ідеології в кожній країні не переможуть, згинуть вони разом з ліберальним міщанством, даремно шукаючи сьогодні свого ідеологічного «льокарна» або згинуть разом з поганським фашизмом, який забув, що насилля тільки тоді може мати моральну слухність і вигляди на перемогу, коли підпорядкується комусь загальнолюдському всеобов'язуючому універсалістичному праву» [17, с. 14-16]

Отже, струнка ідея побудови нової моделі української державності, оформлена В. Липинським на початку 1920-х рр., згодом зазнала певних трансформацій, але саме в цей час у консервативно-монархічному русі дуже необхідним був символ – людина, як теоретично могла колись очолити Україну в ролі гетьмана. Таким обличчям українського монархічного руху на початку 20-х рр. могло стати двоє осіб: колишній австрійський ерцгерцог під псевдонімом В. Вишиваний і колишній гетьман Української Держави П. Скоропадський. Пропозиції приєднатися до УСХД лунали від засновників цієї організації до обох можливих репрезентантів монархічного руху. Згода В. Вишиваного незабаром зійшла нанівець через несприйняття останнім «недемократичності» самої організації, яка мала уособлювати монархічний рух. Натомість П. Скоропадський став активним учасником цього руху.

Публіцистична дискусія між Є. Чикаленком та В. Липинським точилася в основному якраз навколо особи майбутнього монарха України. Є. Чикаленко, в цілому підтримуючи ідеї УСХД, все ж відкидав кандидатуру П. Скоропадського, який вже продемонстрував, «як не треба будувати державу» [36, с. 9]. Є. Чикаленко пропонував альтернативу: запросити на український трон іноземця. «Українським монархом не може бути ні Скоропадський, ні Петлюра, ні хтось інший свій, бо на своєму ми по своїй недисциплінованості не об'єднаємося, не помиримося, а знов тільки якийсь Варяг, як в старовину;...поведе політику понадклясову, понадпартійну і з'організує державу з неграмотних хліборобів, як це зробили в наші часи

чужоземні королевичі в Греції, Румунії і Болгарії» [37, с. 12]. Навіть висунув ідею використати для встановлення монархії УНР в екзилі.

Звісно, що підхід Є. Чикаленка був неприйнятний для В. Липинського. Передусім відкидалася ідея співпраці з демократами і соціалістами, з іншого боку, ґрунтуючись на ідеї власних, внутрішніх сил українського народу та його хліборобського класу ідею «варяга» В. Липинський категорично відкидав. Вкрай важливим він вважав наявність власного, національного монарха, господаря і дідича української землі [40, с. 182-191].

Поступове залучення колишнього очільника Української Держави до монархічного руху відбувається вже з 1920-х рр. Тут варто зазначити, що сам П. Скоропадський після поразки у 1918 р. доволі неохоче повертався до активної політичної діяльності. Перебуваючи під шаленим тиском власного оточення, лідерів УСХД та німецького й австрійського консервативних кіл, він Скоропадський приєднався до монархічного руху в 1921 р., підписавши 6 листопада записку про присяжненні (своєрідний договір) і став учасником Ради присяжних і УСХД [67, с. 39]. Відтак він став умовно очільником УСХД, але по суті, в партійній системі В. Липинського він лишався швидше першим серед рівних учасників керівних структур.

І напевно, така роль для колишнього гетьмана, що примірявся до булави, ставала все більш і більш обтяжливою. Та й сама структура УСХД, запропонована Липинським, значно обмежувала діяльність самого гетьмана. З іншого боку, 1920-ті рр. – це час максимального зближення В. Липинського та П. Скоропадського, період, коли вони були найближчими соратниками. В. Липинський, по суті, ставав ідеологічним вихователем П. Скоропадського, адже останній, як і будь-який російський офіцер, був вихований поза ідеологічним спектром. Для царського та білого офіцерства «маячили» примарні образи царя, батьківщини, обов'язку. Революційний період був насичений моментами, де лідери білогвардійців аж занадто не розумілися на політиці, ідеології, партіях. Можливо, це і стало однією з причин їхнього програшу, але П. Скоропадський так чи інакше походив з цієї суспільної

верстви. Тому, лише імміграційний період став для нього справжньою ідейно-політичною школою життя.

З другої половини 1920-х рр. П. Скоропадський відчував вплив вже інших консервативних діячів свого оточення. Інституалізація монархічного руху тривала: 1926 р. було засновано Український науковий інститут в Берліні, 1927 р. утворювалася Гетьманська управа об'єднаних українських хліборобських та інших організацій [49, с. 9]. Напередодні, у 1925 р. П. Скоропадський був проголошений головою дідичного монаршого роду. Веліся перемовини про оголошення офіційним спадкоємцем сина Скоропадського Данила [59, с. 205-208]. Все більший вплив на гетьмана справляв С. Шемет, який відкидав період теоретизування В. Липинського і закликав до практичних дій [59, с. 208-209]. П. Скоропадський тяжів до самостійного вирішення справ і, в умовах хвороби В. Липинського, наприкінці листопада 1929 р. став тимчасовим головою Ради присяжних. Згодом, призначаючи в Гетьманську управу власних прихильників, усунув В. Липинського та його оточення. Нарешті, скликав у липні 1929 р. Перший з'їзд гетьманців, який затвердив його головою Ради присяжних. Шокований В. Липинський розпустив Раду присяжних, фактично розірвав взаємини з гетьманом і створив у 1931 р. Братство українських класократів, монархістів, гетьманців [59, с. 210-214].

Висновок до підрозділу 3.1

Ідеї В. Липинського в умовах катастрофи демократичного крила українських організацій пропонували новий шлях для української державності. Цей шлях хоч і мав різкі патріархальні, консервативні, часом архаїчні риси, але значно позитивніше виглядав поміж двох ключових ідеологічних систем, які починали панувати в повоєнній Європі. Напевно, конституційна монархія з трудовими рисами могла б значно скоротити ті масиви трагічних подій, яких зазнав український народ у вирі тоталітарних протистоянь та експериментів. Втім, розкол консервативного руху послабив його ідеологічні позиції.

3.2. Павло Скоропадський та діяльність Союзу гетьманців-державників

Інший вектор консервативно-монархічного руху в еміграції представлявся та конструювався П. Скоропадським. На початку 1930-х рр. відбувся відкритий розрив В. Липинського та П. Скоропадського, що призвело до виходу В. Липинського та його соратників з УСХД і керівництво цією організацією повністю перейшло до П. Скоропадського. Слід зазначити, що після виїзду з Києва наприкінці 1918 р. на нього дуже впливало два чинники: його рефлексія стосовно Української Держави та особистісний аспект (певною мірою навіть житлове питання).

Основною організацією, котра виражала діяльність гетьманського руху, з 1920-х рр. був Український союз хліборобів-державників. Він зберігся після кризи, пов'язаної з виходом В. Липинського та його соратників та існував до 1937 рр. Причиною ліквідації УСХД в 1930-ті рр. стали все ті ж суперечності в середовищі цієї організації. В липні 1937 р. Рада присяжних УСХД заявила про розпуск організації [49].

Інституалізація нової організації відбувалася в умовах існування різних ідей, щодо побудови української монархії. Врешті-решт, основним ідеологом статуту та регламенту наступної організації, яка отримала назву Союз гетьманців-державників, став представник галицьких монархістів О. Назарук [49, с. 12]. Відповідно, можна проаналізувати наскрізну ідею гетьманського руху за його Статутом та «Регляментом» Союзу гетьманців-державників. Основні принципи цієї організації були зафіксовані у Статуті: патріотизм, християнська мораль та ієрархічна організація церкви, пошана національної історичної традиції, вірність гетьманові та його династії, приватна власність, співпраця і рівноправність всіх прошарків українського суспільства [30]. Крім того, одним з принципів було зазначено: «приладнання до законів та їх вимог тих держав, що на їх землях організації працюватимуть у часі еміграції» [30]. Тобто ідеологи не просто конструювали на майбутнє активну емігрантську діяльність, вони закладали її як основу цієї організації, чудово розуміючи, що

відновити швидко і безпосередньо українську державність в таких умовах, в яких опинилися Європа і світ наприкінці 1930-х рр., не можливо априорі. Але ця неможливість не означала, що не потрібно нічого робити, оце і був напевне основний постулат, який намагалися донести гетьманці-державники.

В Статуті зазначалося, що метою є будівництво незалежної суверенної української держави, але перед цим пропонувалося: «підготування української провідної верстви до використання найбільш сприятливих умов з метою здобути владу в Україні» [30]. Це мало стати першим етапом розбудови української державності, а вже потім, після здобуття влади, гетьманці пропонували: «створити міцну організацію людей різних класів, об'єднаних одним традиційним політичним світоглядом, насичених однією волею і введених одним проводом». Це відображає ідеї, які сповідував В. Липинський та його оточення на початку 1920-х рр.

Безсумнівно, що гетьманці вбачали основною запорукою виживання української державності існування сильної влади, яку вони ототожнювали з монархією. Як засвідчує Статут: «Все це можна перемогти тільки тоді, коли вся повнота влади і засобів опиниться в руках легального/повноправного/Гетьмана Всієї України і роду Його в характері легальної Династії» [30]. Пропонувалося зберігати владу цього легального гетьмана в найбільш широкій формі ще значний час після здобуття контролю над Україною задля розбудови державності.

Можна зафіксувати відмінність від попередніх ідей, особливо В. Липинського, в трактуванні провідної верстви, яка має своєю ціллю і здійснити розбудову Української Держави. Якщо В. Липинський зводив провідну верству до хліборобського класу, з об'єднанням всіх хліборобських елементів, то тут підхід був дещо ширший, але менш конкретизований і точний: «Провідну верству СГД уявляє собі, як ту активну меншість, що скрізь і завжди в протилежність до пасивної більшості всіх народів найбільше спричиняється здобуття, створення і одержання держави. В українській провідній верстві мають об'єднатися ліпші і активніші частини

всіх класів без огляду на те, де люди з цих класів перебувають і всіх місцевих «націй», що бажають української держави на території українського народу. В цілі створення забезпеченні упорядкованого життя для всіх, що живуть на цій території» [30].

Тобто гетьманці хотіли опертися на ширші кола суспільства, не відштовхуючи від себе жодні прошарки населення. Але увага до хліборобської частини населення не зменшилася, хоча не афішувалася так відкрито і безапеляційно.

Монархічний характер управління СГД і планування майбутнього керівництва української гетьманської держави втілювався також в елементі спадкування гетьманського титулу і відповідних повноважень сином П. Скоропадського Данилом. Скоропадського-молодшого почали залучати до діяльності гетьманських організацій ще наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст. Важливим та ключовим елементом цього процесу стає надання титулу «гетьманич» в липні 1933 р., а також його призначення наступником, що було остаточно й юридично оформлено у жовтні 1933 р. [68, с. 25-27]

Учасники гетьманського руху переймалися статусом церкви і християнства, оскільки вони були консерваторами й релігія посідала в їх ідеях вагоме місце. Основні принципи політики щодо церкви були сформульовані у праці С. Шемета від 1941 р.: невіддільність церкви від держави, визнання православної та греко-католицької церков. Цікаво, що щодо православної церкви С. Шемет вже в цей час активно вживав термін «автокефальна», але з важливим уточненням, що ця автокефалія має бути канонічною. Задля регулювання відносин з католицькими і греко-католицькими очільниками існувала ідея укладення з понтифікатом конкордату[50].

Контроль і організація Союзу Гетьманців-Державників кардинально відрізнялися від того, що пропонував В. Липинський в організації УСХД. На чолі організації стояв тепер одноосібно гетьман, він трактувався, як найвищий вождь [31, с. 3]. Вождизм був поширеним явищем у тогочасному

європейському просторі, варто згадати Сталіна, Гітлера, Муссоліні чи Франко. Але, попри таку схожість, гетьманський рух жодним чином не виступав в ролі крайнього правого чи крайнього лівого, перебуваючи на сталих монархічних, швидше наближених до центристських позицій. Безпосередньо діяльністю цієї організації управляла Гетьманська Управа, орган який передався «у спадок» від УСХД [31, с. 3].

Ще одним органом управління Союзу Гетьманців-Державників були з'їзди. Цей орган управління перейшов до СГД з УСХД, адже саме з'їзди гетьманців в умовах конфлікту В. Липинського та П. Скоропадського підтримали останнього на початку 1930-х рр.

З'їзд скликався не менше ніж 1 раз на 5 років, за згодою гетьмана, головою генеральної управи. Голосування на з'їзді відбувалося шляхом простої більшості, що дещо відрізнялося від системи управління в УСХД, де такого загального, «демократичного» органу не існувало априорі. Не дарма, в попередньому реченні слово «демократичного» взято в лапки, адже, як свідчить Регламент СГД: *«Всі ухвали з'їзду мають характер порад для гетьманської управи, а коли ухвали утвердив гетьман, тоді ухвали загального з'їзду мають рішачий характер для гетьманської управи»*. Цікавим положенням є право на т.зв. «*votumseparatum*», тобто право окремо до протоколу засідання додати свою особливу думку, якщо учасник голосував проти або утримався [31, с. 6-7].

Якщо попередник Союзу гетьманців-державників УСХД швидше нагадував доволі законспіровано організацію типу братства, то СГД доволі чітко наближується за формуванням свого складу до політичних партій того часу. Замість трьох категорій учасників пропонувалося, що існують члени організації і кандидати на членство в організації. Хоча четвертим розділом Регламенту встановлювалися обов'язки, але і обумовлювалися права членів СГД. Для вступу в члени СГД потрібно було виконувати цілий ряд умов та відповідати їм. Зберігалося явище поруки, якою засвідчувався статус і

порядність кандидата і складення обітниць про сумлінне виконання умов Статуту і Регламенту СГД [31, с. 4].

Регламент СГД мав ще одне нововведення – територіальний устрій, його конкретний опис та формалізація. Слід зазначити, що еміграційний гетьманський рух протягом 20-30-х рр. ХХ ст. був доволі розгалуженим в Європі та за океаном, що відображало напрямки української еміграції та поширення в середовищі цієї еміграції монархічних та консервативних ідей, втілених гетьманським рухом.

Прихильники П. Скоропадського очолювали український консервативний рух в Румунії, уособлювали його в Югославії. Зокрема, в Румунії з 1921 р. існував Союз українських хліборобів на чолі з П. Новицьким. В 1930-х рр. в Королівстві Румунія існував нелегальний Союз українських монархістів на чолі з М. Ярошем, який частина дослідників пов'язує з П. Скоропадським. В умовах еміграції в Румунії, Югославії, Болгарії тривало протистояння між гетьманцями, представниками державного центру УНР в екзилі, представниками ОУН та інших монархічних організацій, серед яких, наприклад, з 1935 р. був Український національний козацький рух на чолі з І. Полтавцем-Остриницею [41, с. 56-65].

Ще з початку еміграції у 1920-х рр. укріплювалися і посилювалися відносини П. Скоропадського з західними країнами. Так, є свідчення про активізацію відносин з англійськими та французькими керівними колами [61, с. 89-90]. Важливість контактів із західними країнами, в особливості Великою Британією, будуть в центрі діяльності П. Скоропадського навіть під час Другої світової війни. В умовах протистояння Великої Британії та Німеччини П. Скоропадський залишався на території Третього Рейху, а його син, гетьманич Данило, перебував у Великій Британії [55, с. 203-204].

Ще однією важливою прогетьманською організацією в Німеччині (де був центр гетьманського руху) була Українська Громада в Берліні, заснована ще у 1919 р. Б. Лепким та З. Кузелею. Упродовж 1920-1930-х рр. Українська

Громада поступово, в силу різних умов та причин, схилилася до монархічної ідеї та гетьманського руху. Уже в 1935 р. головою Української Громади став один з членів Ради присяжних УСХД О. Скоропис-Єлтуховський, а учасниками управи Української Громади стали відомі монархісти-гетьманці С. Лощенко та Б. Шемет.

На першому делегатському з'їзді в Українській Громаді 21-22 вересня 1940 р. почесним керманічем організації було обрано П. Скоропадського, що призначив своїм заступником Д. Скоропадського. Головою організаційної ради було затверджено Д. Дорошенка. Це, разом з ухваленими резолюціями і деклараціями, фактично переводило цю організацію в розряд гетьманських й відверто промонархічних. З початку 1941 р. це проявилось більшою мірою, коли було розмежовано відповідальність СГД та Української Громади. Остання мала пріоритет в культурно-просвітницькій діяльності, тоді як Союз гетьманців-державників займалася політичними справами. Проте, на жаль, в умовах Другої світової війни і поразки Німеччини, розгортання діяльності Української Громади так і не відбулося [55, с. с. 200-206].

Важливим напрямком діяльності гетьманці вважали Сполучені Штати. Вагому роль в монархізації частини української міграції за океаном відіграв О. Назарук, який для гетьманців в цілому поставав важливою ідеологічною фігурою. Зокрема, після його смерті 31 березня 1940 р. в монархічній періодиці вийшов некролог, який починався словами: «Не стало Осипа Назарука. Після Липинського і Томашівського втратити ми третього Вчителя, ідеолога і провідника. Козацьке товариство похиливши голови стоїть довкола свіжої могили. Хто заступить покійного? Хто як він зуміє славно послужити Гетьманові і Батьківщині? Втрата ненадолужима» [38, с. 3].

Завдяки О. Назаруку на позиції монархізму перейшла Січова організація українців в «Злучених державах», що існувала з 1916 р. Це відбулося на з'їзді в травні 1927 р. Тоді ж був затверджений головний отаман [71, с. 101-115]. В 1930-х рр. важливими складовими українського

гетьманського руху за океаном стали Канадська січова організація, а також Союз гетьманців-державників Америки зі штаб-квартирою в Чикаго (від 1924 р. на чолі з В. Босим).

У Сполучених Штатах активно діяла гетьманська періодика та відповідні видавництва. Наприклад, в 1935 р. в Чикаго видавництво Союзу Гетьманців-Державників Америки видрукувало брошуру осавула СГД Є. Драгінди під назвою «Українським хаотикам в Нью-Йорку», яка заочно полемізувала з українськими емігрантами-націоналістами [7].

Апогеєм уваги гетьманського руху до країн Америки стала подорож гетьманича Данила Скоропадського до Північної Америки в 1937–1938 рр., яка була використана в пропагандистських цілях. Було видано опис подорожі від зустрічі гетьманича в Нью-Йорку до виїзду з Америки після панакхиди по генералу М. Тарнавському. Вступ до видання написав О. Назаруком. Майже 20 сторінок книги було присвячено опису роду гетьманича Данила, тобто майбутньої керівної династії [13].

Отже, активне поширення гетьманського руху країнами світу зобов'язало фактично засвідчити цей момент і його інституалізувати в регламенті цієї організації.

Визначалися такі територіальні одиниці СГД, як край, область і локальна територіальна одиниця. Відповідно, крайова організація – це межі певної держави, область – це частина певної держави або домінії. Влада в цих територіальних округах побудована суворо за вертикаллю. Зокрема, начальників крайової організації призначає тільки гетьманська управа з дозволу гетьмана, відповідно обласні організації отримують керівників постановою очільника крайової організації і вже за згоди гетьманської управи. Керівники обласної організації можуть призначати, звільняти і усувати начальників місцевих організацій. Відносини з територіальними одиницями регулює своїми розпорядками регулює гетьманська управа. Статутом визначалася і кількість співробітників для територіальних начальників СГД. Пропонувалося, що їх не може бути менше ніж 2,

відповідно це обов'язково має бути секретар і скарбник [31, с. 5-6]. Крім начальників та їхнього штату, в краях та областях мали відбуватися відповідно крайові та обласні з'їзди, що скликалися начальниками, які могли формувати склад учасників цих з'їздів [49, с. 7]. У фінансовому плані крайові організації самостійно визначали розмір добровільних внесків, але кожна з територіальних організацій/осередків СГД повинна була двічі на рік Гетьманській управі 50% свого чистого прибутку і це, а також фінансова діяльність управи контролювалася призначеним гетьманом найвищим контролером [49, с. 7].

Отже, основна організація, яка втілювала ідею гетьманського руху на чолі з П. Скоропадським – це Союз Гетьманців-Державників. Порівняно з УСХД, у ній було значно збільшено повноваження гетьмана. Це засвідчувало еволюцію ідей самого П. Скоропадського і його оточення, а також емігрантських кіл, що підтримували гетьманський рух. Адже, основоположним стає прагнення надати гетьманові більше влади, повноважень, щоб уникнути «отаманщини». Таким чином гетьманці на чолі з П. Скоропадським намагалися знайти протитоту проблемам українського визвольного руху під час визвольних змагань 1917–1921 рр.

Важливим питанням, яке не було висвітлено в статуті СГД, було земельне питання. Звісно, воно не могло не турбувати гетьманців, оскільки саме провал земельної політики що в Українській Державі П. Скоропадського, що в інших українських державних формаціях 1917-1921 рр. призвели до їхнього падіння. Відповідно, ідея реалізації нової земельної політики вміщено в статті А. Білопольського «Земельна справа України». Узагальнюючи певні ідеї, що панували в гетьманському русі, автор пропонував реалізувати земельну політику в інтересах хліборобського класу. І тут він підійшов до питання малоземельного і безземельного селянства, яке визнається «боляком на суспільному організмі». Висновок, якого дійшов А. Білопольський: необхідно ліквідувати хліборобські господарства, в яких не вистачає земельних угідь. Звільнених від селянської праці хліборобів він

фактично пропонував влаштувати в нове індустріальне суспільство, знайти їм місце в містах. Але, на відміну від цього ж самого процесу, який відбувався в Радянській Україні і призвів до невиправних, катастрофічних наслідків, зазначається: «План соціальної розбудови та індустріалізації, навіть в самих обмежених розмірах, не може бути здійснений одним зусиллям». Необхідною для нормального функціонування селянського господарства вважається ділянка в 20-25 десятин, що є продовженням ідей гетьманських аграрних реформ 1918 р. [25, с. 14-20].

Проте, попри всі ці вищезазначені ідеологеми, конструйовані гетьманцями, структурні організації, які вони створювали, їхній рух продовжував більшою мірою залишатися еміграційним і в умовах наростання та розгортання Другої світової війни все менше мав шанси на успіх. Крім того, загострювалися і відносини з іншими українськими емігрантськими силами, зокрема із українськими націоналістами, представленими в ОУН(м) та ОУН(б). Активної діяльності в умовах гітлерівського режиму в Німеччині П. Скоропадський так і не розгорнув, хоча і бездіяльним не лишався.

На початку 1940-х рр. відверто прогетьманською стала Українська Громада в Берліні. В промові, виголошеній на II делегатському з'їзді громади від 30 серпня 1942 р. П. Скоропадський так оцінив ситуацію: «Суть усього така: становище наше сумне і кепське. Те, про що ми мріяли роками розвіялося мов дим, події пішли в іншому напрямі ніж ми сподівалися. Чи наш стан безнадійний? Чи треба остаточно відмовитися від того, що український народ століттями мріяв? Чи треба нам забути ідею за яку тисячі і сотні тисяч українців наклали головою? Ні. Рішуче Ні!... І для цього за всіх обставин стоятиму за втілення в життя ідеї власної української держави!... Треба всіма силами старатися здобути своє військо, здобувши його віддати йому найкращі свої сили і нашу до нього любов і повагу, об'єднуватися на широкій і все об'єднуючій програмі, виділивши один провід для чого об'єдналися» [29, с. 1-12].

Гетьман перебував у складній ідейній ситуації, але не полишав спроб і надій на продовження діяльності. У 1945 р. стало очевидно, що Німеччина програла війну. Разом з Німеччиною зазнавав краху і гетьманський рух, найбільшою втратою для якого була загибель П. Скоропадського від ран, отриманих після радянського бомбардування берлінського вокзалу 26 квітня 1945 р. [49].

Висновок до розділу III

П. Скоропадський в 1930 –першій половині 1940-х рр. був уособленням українського консервативного руху. Його ідеологічне становлення відбулося під впливом ідей В. Липинського, а також інших ідеологічних корифеїв гетьманського руху – братів Шеметів, О. Назарука та інших, які справляли колосальний вплив на світогляд гетьмана і його трактування свого місця в гетьманському русі і майбутньому України.

РОЗДІЛ IV

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСЕРВАТИВНИЙ ТА МОНАРХІЧНИЙ РУХ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

4.1. Консервативно-монархічні ідеї української еміграції в перші повоєнні десятиліття

Український консервативний рух після Другої світової війни пішов на спад і перебував у складній ситуації. Друга світова війна стала межею в розвитку багатьох історичних і ідеологічних процесів в Європі в цілому, та українському еміграційному русі зокрема.

Програш Німеччини в Другій світовій війні, став, мабуть одним з найсерйозніших ударів українського монархічного руху, оскільки його осередням, після 1918 р. була саме Німеччина, крім того, в умовах війни, наприкінці 1945 р. загинув сам очільник гетьмансько-монархічного руху П. Скоропадський. Це наклало відбиток на подальший розвиток українського консервативного руху. З іншого боку, після Другої світової складається така міжнародна система, які засвідчує статус quo між західними країнами і Радянським Союзом та його сателітами і відображає розгортання процесу «холодної війни», де місце українського руху поступово нівелюється та зменшується. Діячі українських еміграційних організацій в такій ситуації могли сподіватися на крах Радянського Союзу (у зовнішньополітичний, військовий чи внутрішній), а також займатися теоретизуванням, згуртуванням власних еміграційних сил в боротьбі за можливе відновлення української державності та змагаючись між собою.

Правовою основою, на якій засновувався монархічний рух після смерті П. Скоропадського, були такі документи як: «Акти про дідичність гетьманської влади та порядок правопріємства в нашому роді на принципі старшинства»; «Норми про спадковість гетьманської влади й гетьманської булави у вищому провіді гетьманського руху і в Українській Державі».

Відповідно до цих документів гетьманський рух в наступні десятиліття пережив нові витки розвитку. Дружина Скоропадського, О. Скоропадська утворила та очолила Регентську Раду і сама була офіційно регентом при гетьмані Данилові. Тимчасово осідком українського керівництва монархічного руху стає німецьке місто Обераммергау.

Лише 5 листопада 1948 р. О. Скоропадська передала керівництво гетьманським рухом Данилу Павловичу Скоропадському. Уже в її офіційному слові, відповідно до цієї події було зазначено основні вектори розвитку українського монархічного руху, які виразилися в настанові Данилові від матері та колишньої регентки. Передусім, вона радила синові «зберігати та утверджувати... традиції державних чинів, що беруть початок від княжої доби». Тобто українські монархісти чітко усвідомлювали свою історичну місію, якою вони її бачили, пов'язуючи себе з українським монархізмом княжої доби. Це дуже важливо, адже створювало цілковито струнку і виважену ідеологічну систему. Якщо ідеї українських соціал-демократів, республіканців, які діяли в цей час в умовах українського міграційного руху УНР в екзилі ґрунтувалися на теорії М. Грушевського про народницьку історію, про те, що не система влади, а саме народ, його традиції і інші елементи визначають майбутнє України, то українські монархісти, навпаки, вважали, що монархічна система влади притаманна Україні з княжих часів, Гетьманщини, її уособленням в ХХ ст. був Гетьманат П. Скоропадського і вона має перетекти в наступний період української історії – в новітній Гетьманат. Далі регентка пропонує гетьманічу «поважати і шанувати обидві українські християнські церкви всемірно піддержувати їх».

«Слово Олександри Скоропадської» засвідчує співвідношення сил в монархічному русі. Окремо в цьому зверненні вона дякувала «заокеанським гетьманцям», тобто вже ста зрозуміло, що український гетьманський рух в Європі доволі сильно підупав у своєму впливі та значенні, тоді як американський більш зменш зберіг свої позиції, що проявиться і надалі. Одним із найважливіших елементів є формула: «Гетьманичеві Данилові

віднині титулуватися «Його світлість Ясновельможний Пан Гетьманич». Далі пропонувалося, що український народ сам має обрати собі форму державного устрою. Отже, Данила не оголошували титулярним гетьманом України, (тобто гетьманом без реальної влади), а пропонувалося, що він очолить гетьманський рух і надалі може очолити Українську державу, якщо на те буде воля українського народу [45, 110-125].

Гетьманський рух в період Данила Скоропадського не став провідним українським міграційним рухом. Осідком Данила стає Британія, де він працює за професійним інженерним фахом. Продовжив функціонувати Союз гетьманців-державників, який організував з'їзд цієї організації в грудні 1950 р.

Ключовим документом для характеристики ідеологічного становища гетьманського руху на початку 1950-х рр. і в подальший період є видання Краєвої Організації СГД Німеччини і Австрії в 1951 р.: брошура «Позиції, перспективи і завдання гетьманського уряду». У ній були оголошені резолюції з'їзду Крайової Організації СГД Німеччини і Австрії від 17-18 грудня 1950 р. В цьому документі простежується схильність до історичних аналогій і концентрацій на історичному досвіді, що і в попередніх ідеологічних доробках лідерів консервативного монархічного руху. Він дає можливість з'ясувати, як гетьманці бачили минуле, як вони бачать теперішнє і яким планують майбутнє [26, с. 11]. Передусім, зазначено визнання делегатами цього з'їзду «змайнуле» гетьманського руху в Європі. Визнається і «кволий стан...преси», що в цілому відображає ситуацію в гетьманському русі.

Оптимізм проглядається в пункті «Становища СГД у загальній політичній ситуації». Тут ми бачимо, що організація поспішила визнати, що вона виступає за західні країни в умовах розгортання холодної війни [26, с. 12]. На сторінках цього документу ми можемо віднайти і підтримку курсу Сполучених Штатів та Організації Об'єднаних націй в справі Корейської війни [26, с. 18], але так само підтримує СГД і ідею самовизначення і

усамостійнення народів, повертаючись до принципів атлантичних хартій і навіть далеких напівзабутих пунктів Вудро Вільсона [26, с. 13].

Консервативно-монархічний рух, уособлений Союзом гетьманців-державників, дуже критично ставився до процесу європейської інтеграції, що розгорнувся в цей час. Наприклад, дуже показовим є фрагмент резолюції: «Союз гетьманців-державників стоїть на становищі, що проблема західноєвропейської федерації не має перманентної вартості і не є сприйнятна для всіх європейських народів, як тривала ідея. Слушність проблеми західноєвропейської федерації диктується міркуванням...сезонового характеру» [26, с. 17]. Більш того, в передмові до цієї резолюції «Від Крайової Організації СГД в Німеччині» міститься така дефініція: «Ми в Європейську Федерацію як шлях визволення України не віримо і принаймні за мету її досягнення повної суверенності України її не ставимо. Український народ може обмежити свої суверенні права в користь всесвітнього ладу тільки добровільно, як рівний з рівним» [26, с. 5]. Отже, ця ідея не знайшла відгуку в українських консервативних колах. Більш того, вони вважали, що творення Європейської Федерації, єдиної спільноти, є «придумкою соціалістичних угруповань всіх європейських народів» [26, с. 17].

Гетьманський рух не полишив давніх і безкомпромісних суперечок з соціал-демократичними партіями. Це суперництво ще в 1930-х рр. перетворилося на сувору полеміку. На сторінках резолюції гетьманці постійно виправдовувалися, відкидаючи звинувачення соціал-демократичного кола української еміграції, доводячи їх неправильність, невірність трактувань самих соціалістів та в цілому дискутуючи з ними. Оцінюючи це явище, можна говорити, що така зацикленість не сприяла декларованій меті, тобто здобуттю Україною держави, лише поглиблюючи ідеологічну прірву між українськими угрупованнями. Подібний процес відбувався і зі сторони УНР крила еміграційного руху, хоча в цій резолюції визнається «толерантне і тим часом критичне ставлення до всіх українських

політичних організацій... Ми йтимемо національно-державницькими шляхами і на цих шляхах готові ділити свою співпрацю з кожним, хто не зблудить з них». Навіть таке декларативне на нашу думку визнання опонентів і готовності співпрацювати багато чого вартує, український рух відійшов від критичного, повного неприйняття будь-яких інших ідейних українських визвольних рухів [26, с. 42].

Не вдаючись до розбору кожного з пунктів цієї резолюції можна говорити, що гетьманський рух в цей час продовжував декларувати свою монархічну складову, але відкидається думка, що саме ціллю монархічного руху є реставрація Гетьманату Скоропадського. Це гетьманці обґрунтовували наступним чином: «Значіння нашого гетьманського руху полягає в тім, що він базується на такому творчому консерватизмі, який плекатиме старе й минуле не задля нього самого, лише поскільки допоможе реставрувати дідівську славу й велич, волю й тисячолітню традицію української землі» [26, с. 30]. Знову ж таки гетьманці опиралися на історичні традиції: «Ця ідея опирається на вікові традиції свого народу, і тому є глибоко національна, вона має найглибший ґрунт в минулому... гетьманська ідея не партійна, але понадкласова, всенародна і загальнонаціональна, персоніфікатором якої є особа, що в силу факту свого походження є зв'язана з історією і традицією українського народу і виноситься понад партії і класи на чоло нації» [26, с. 30]. Гетьманці відкидали перспективу союзу з «вільною Росією», називаючи про федерацію Павла Скоропадського 1918 р. «державно-тактичним маневром, вимушеним зовнішніми обставинами, покликаним, коли Гетьман, щоб зберегти свою державу, подібно пілоту, що йде на вимушену посадку, проголошує на вимогу Антанти в суті справи теоретичну федерацію з майбутнім некомуністичним урядом Росії» [26, с. 14]. На цьому ґрунті гетьманці ще більше, ніж навіть соціал-демократичне (республіканське крило українського еміграційного руху) засуджували Росію, вважаючи її тотожністю поняття «неволі народів». І більш того, декларуючи історичний постулат: «і тільки пізніше, коли Московія підкорила собі цілу низку

народів, в тому числі і Українську Державу, що спочатку носила назву Русь-Україна, наш нарід назву русини, русини русьсі. Тоді Московія русько-українськими землями перебрала і українську назву Русь, привласнила її і змодифікувала слово Русь спочатку на Русія, а потім на Росія» [26, с. 14]. Бачимо, що попри ідеологічну привабливість грушевської концепції історії, її постулати все ж таки активно гетьманці залучали, й залучали для обґрунтування своєї політичної ідеї.

Не менш важливим є соціально-економічний блок цієї резолюції СГД. Ключовим питанням для гетьманців навіть в цей час залишалася земельна ситуація, що і не дивно, адже праоснова цієї організації – УСХД В. Липинського – базувала свою ідеологію на хліборобському класі і його майбутньому становищі: «СГД в земельній політиці стоїть за створення індивідуального високопродуктивного сільського господарства, що становитиме економічно-національну основу держави, за створення хліборобського стану, що являтиме національний хребет українського народу» [26, с. 27]. Тобто, передусім приватна власність, індивідуальний її характер, ліквідація колгоспів та МТС [26, с. 28] мали на меті створення все ж того хліборобського класу, як основи української державності монархічного типу, тобто продовжувалася ставка на трудову монархію без впертого і безапеляційного акцентування на цій назві і формі.

В своєрідній полеміці, але гетьманці на сторінках резолюції відкидали класове суспільство, акцентуючи: «Ми є проти повороту в Україну, як поміщиків, так і капіталістів» Ми за знищення в Україні експлуататорської паразитарної кляси – большевицьких вельмож, складеної з верховодів партії МВД і МГБ, адміністрації армії» [26, с. 38]. Знову ж таки, гетьманці стояли на позиціях, запропонованих ще В. Липинським в модифікованому вигляді.

Стосовно церковного питання гетьманці дотримувалися традиційного для українського консервативного руху погляду, а саме визнання важливими і рівноправними української автокефальної православної церкви та української греко-католицької церкви з майбутнім їхнім возз'єднанням.

Зацитуємо важливий аспект: «Виходячи з повищого, справу реалізації возз'єднання церков піднесімо за найщасливіших часів. Нині ж негайно ставаймо на шлях найбільшої толеранції, на шлях взаємопошани і взаємозближення усіх українських церков, чим і виконаємо обов'язок свого покоління» [26, с. 45].

Насамкінець розгляду цієї резолюції, яка стала вираженням ідей українського консервативного руху 1950-х рр., слід зазначити, що навіть в цей час гетьманці продовжували визнавати В. Липинського своїм головним ідеологом, хоча більшість його ідей певною мірою трансформувалися. Про важливість В. Липинського свідчить і сам текст: «Якщо ми в цілому вважаємо себе за послідовників Липинського, то маємо придержуватись поглядів Липинського».

В цілому ж резолюція засвідчила одночасно і збереження консервативного руху, а з іншого і поступове його ослаблення в умовах повоєнної Європи. Ще більше це ослаблення ми можемо спостерігати після смерті гетьманича Данила в 1957 р. Після його смерті, відповідно до «актів про дідичність гетьманської влади та порядок правопріємства в нашому роді на принципі старшинства», гетьманський рух очолила гетьманівна Марія Павлівна, графиня Монтрезор, що була старшою донькою гетьмана.

У заяві «Зверненні її світлості ясновельможної гетьманівни Марії до всіх у розсіяних суцях українців-державників нашої дорогої Батьківщини» вона зазначала: «Ідучи слідами незабутніх батьків, нашого любого брата, гетьманича Даниїла, твердо заявляю, що не покладаючи рук прагнутиму до об'єднання всіх творчих, національно-державницьких українських сил, суспільно-політичного й громадського секторів національного життя в одному всеукраїнському національно-визвольному центрі розбудованому на основі і в цілях організації найефективнішої допомоги священній справі визволення українського народу з советської неволі, в якій справі сподіваюся знайти відгук так і середовищ і об'єднань наших, як і окремих патріотів та все бічну їх участь у спільному ділі визволення України».

З 1959 р. гетьманський рух очолила інша донька Павла Скоропадського, Лізавета Павлівна Скоропадська-Кужім, яка прожила теж недовго, до 1976 р., її смерть увінчала поступовий занепад українського монархічного руху в еміграції [44]

Висновок до підрозділу 4.1

В силу історичних умов, тобто міжнародної ситуації і наслідків Другої світової війни, монархічний рух, як і в цілому українська еміграція, значно ослаблюється. Про реальні перспективи відновлення влади в Україні не йшлося. Комуністичний режим, який боровся із «Заходом», в гонці озброєнь міцно стояв на ногах і посилив міжнародні позиції. Проте діяльність Данила Скоропадського та Союзу гетьманців-державників в країнах Європи та Північної Америки були направлені на підтримання руху в належному стані, реанімацію його окремих інститутів тощо.

4.2. Український консерватизм у 1970-х рр. – на початку ХХІ ст.

Гетьманський рух після смерті Данила Скоропадського існував у досить непростих умовах. Не заглиблюючись в перипетії організаційного характеру, варто звернутися до питання ідеологічної еволюції гетьманського руху з 1957 по 1991 р. Важливим джерелом для дослідження ідеологічних та теоретичних побудов є документ під назвою «В конституційних основах Української Держави у світлі програмових засад гетьманського руху» (проект 1978 р.), виданий у Нью-Йорку. Він був розроблений колективом авторів: В. Гришком, Ю. Лінгардом, Д. Левчуком.

В цьому документі згадується історична основа існування гетьманства. В. Липинський тут визначається основним ідеологом. Разом з цим, гетьманці 1970-років формулювали і прагнули теоретизувати на рахунок модерного гетьманства [14, с. 5]. Самі ж конституційні основи, викладені в цьому проекті, були доволі серйозно зацентровані саме на будові системи влади, лишаючи зовсім малу частку власне для опису правової системи та прав людини і громадянина. При цьому слід враховувати, що гетьманці – це

консервативний рух, заснований на монархічній ідеї з традиціоналістськими ухилами й зовсім не схильний до ліберальних, соціал-демократичних режимів. Відповідно, стиль розуміння права швидше за все вбачається як реалізація позитивістського підходу до права, тобто момент, де держава є основним регулятором і дарувальником права.

Відповідно, цей проєкт дуже цікавить нас з точки зору бачення гетьманцями майбутнього устрою консервативного Гетьманату (і це бачення було кристалізованим наслідком розвитку гетьманського руху). Проєкт складається з своєрідної преамбули і семи розділів, кожен з яких відведений для регулювання окремої сфери суспільних відносин. Передусім, основою, для української державності визнавалася запропонована ще десятиліття перед цим рутова монархія, яку трактували як надстанову, органічну систему управління [14, с. 8]. Отже, на чолі української держави пропонувалося поставити гетьмана з династії Скоропадських [14, с. 9]. На гетьмана, якого мали іменувати титулом «Його Світлість Ясновельможний Пан Гетьман Всієї України» [14, с. 11], покладалися доволі серйозні повноваження, серед яких: законодавча ініціатива; санкціонування законів; затвердження складу уряду; чільність у справах зовнішньої політики; верховне командування збройними силами і українським козацтвом. Саме на вірність гетьманові мали присягати українські урядові, військові, служителі церкви. Він мав право встановлювати державні нагороди та отримувати надзвичайні повноваження [14, с. 11–12].

Основним законодавчим органом мав бути Державний Сейм як перша законодавча палата, що складається з представників (позапартійних) станів і класів, обраних на чотири роки. Вибори мали бути загальні, рівні, таємні і безпосередні, право голосу надавалося всім громадянам, право на участь у виборах обмежувалося лише віковим цензом [14, с. 17–18]. Сейм мав би мати свою президію, головуючого, в оригіналі йменується як «предсідник», разом з двома заступниками, також секретаря і членів президії у розрахунку по одному з кожної адміністративно-територіальної одиниці (землі).

Компетенція Сойму доволі широка, серед повноважень затвердження державного бюджету, обрання Генерального суду, зміни прийняття Конституції, обговорення політики і діяльності уряду, який мав звітувати Сойму і таке інше. Друга палата мала складатися з президії Сойму, президії Великої Козацької Ради, голів церков, голови Генерального суду, старост земель, президії Вищої Військової Ради, складу уряду (голови та заступника коменданта гетьманської резиденції). Ця друга законодавча палата в Українській Державі мала складатися приблизно з 130-135 осіб [14, с. 19].

Сфери компетенції органів державної влади були розділені доволі нечітко, притому, що основні важелі управління все ж мали концентруватися в руках гетьмана, що явно перетворює цей проєкт у відверто промонархічний. Водночас визнавалося, що Українська Держава мала б стати конституційною монархією. Виконавча влада мала б знаходитися в «уряду Його Світлості Гетьмана Всієї України», що складався з відповідних міністерств, державного секретаря, який був керівником справами кабінету і голови уряду з найменуванням посади «міністр-президент». Важливо, що міністри за цим проєктом мали б звітувати Державному Соймові, який мав би здійснити по цім звітам ухвали і надсилати їх гетьманові [14, с. 20].

Місцева ланка влади мала бути побудована на основі існування в окремих селах, селищах, містах, районах, волостях, повітах і землях дум, як представницьких органів, які б повинні були ініціювати утворення органів місцевої влади на чолі з старостою, котрі: «Розбудовують свої відділи в залежності від державно-господарської діяльності в терені компетенції староств». І ще, дуже важливо, що: «Міські думи та їх виконавчі органи, староства діють і виконують директиви вищих органів Держави за принципом субординації» [14, с. 20-21]. Це являло собою зазіхання на місцеве самоврядування, основні риси якого були прописані також відверто слабо.

Судова система мала б включати Генеральний суд, обраний Державним Соймом, а також суди окремих земель, повітів, волостей. Важливо, що в

умовах 1970-х років гетьманці писали фіксували принципи незалежності, незмінності і законності діяльності судів [14, с. 21-22].

Гетьманці у цьому проєкті схилилися до федеративного устрою, або напівфедеративного устрою Української держави, оскільки в розділі IV підпункті А (територіальний поділ) міститься наступна дефініція: «Територія Української Держави ділиться на Землі, органам яких надається широка автономія в галузях економічно-господарчого і національного розвитку» [14, с. 12]. Адміністративна система мала існувати у вигляді повітів, волостей та громад, тобто встановлювалася трирівнева адміністративно-територіальна система.

Насамкінець пропонувалося: «Все населення Української Держави за принципом характеру діяльності і способу продукції, організується у виробничих класах, а за ознакою фахової діяльності і професії у станах. Класи зі своїми станами творять основу суспільно-громадської структури Української Держави» [14, с. 12-13]. Це передбачало створення відверто станової системи. Серед цих станів могло бути, наприклад, козацтво, становищу яких було присвячено 3-5 пункти розділ IV (суспільно-громадський устрій) [14, с. 12-13]. Розділ V був присвячений економічному та соціальному устрою. Пропонувалося акцентувати увагу на ліквідації радянської економічної системи та реалізовувати попередньо висловлені у гетьманському русі принципи соціальної і економічної політики.

Правам і свободам був присвячений VII розділ. Визнавалося, що всі є рівними перед законом, стають повнолітніми з 18 років і мають права на свободу віри і сумління, особисту свободу, недоторканість житла, таємницю листування і кореспонденції, право на безоплатну загальну освіту. Була передбачена можливість вільного вибору професії, пересування та обрання місця перебування і вільний обмін продуктами і речами власності [14, с. 22-23]. Водночас зазначалося, що свобода думки у письмі, друку і «образовій» формі забезпечується кожному, за винятком порнографічних творів,

антирелігійної пропаганди, будь-якого публічного висловлювання неповаги до української нації і священної особи гетьмана [14, с. 23].

Розвиток консервативного та монархічного руху в Україні після 1991 р. в силу історичних умов, що склалися, доволі фрагментований та розфокусований і не відрізняється серйозною електоральною опорою. Цілий ряд організацій, які можуть називатися консервативними в сучасній Україні або невідомі широкому загалові або не мають широкого втілення. Відсутня чітка організаційна структура, яка б могла ці всі проблеми подолати.

Водночас консервативні ідеї певною мірою знайшли відгук у сучасному українському суспільстві. Більш того, протягом тридцяти років існування новітньої української державності постав цілий спектр консервативних партій і організацій. Зокрема, М. Козак виділяє три напрямки консервативного руху: консервативно-демократичний, традиційний і консервативно-радикальний [39, с. 88].

Зміни, запропоновані консервативними партіями, розмиваються в умовах шаленої агітації з боку інших організацій і відсутності чіткого ідеологічного поділу партій на лівих, правих, монархічних, демократичних тощо. В 1990-х рр. виник цілий спектр таких партій Зокрема, Українська Республіканська партія належала до консервативного та радикального напрямку та формувала в своїй ідеології такі вимоги, як конституційне закріплення державної ідеології, надання пріоритету представникам української нації, саме в сфері персонального виміру, в наповненні керівних посад, створення і орієнтація на власну модель в подальшій розбудові суспільства [27, с. 88]. М. Козак до цих партій відносить Республікансько-християнську, Християнсько-демократичну партію України, Українську християнсько-демократичну партію, Християнсько-народний союз, Християнсько-ліберальний союз, Народний рух України, Українську Республіканську партію, частково Соціал-демократичну партію України, Демократичну партію України, Партію зелених України, Партію реформи і порядок [39, с. 88].

Цікаво, що з цих організацій Українська національна консервативна партія, створена в червні 1992 р., проголошувала основні принципи, висловлені В. Липинським і С. Томашівським, як керівних у своїх діяльності. Втім, УНКП відкидала саму ідею монархізму, а отже теоретичні побудови В. Липинського бралися лише за дуже віддалену основу [39, с. 93].

Провідні партії консервативного спрямування: УНКП і УКП, не мали потужної електоральної підтримки. На виборах 2006 р. вони набрали на двох 50 тис. голосів українців [46, с 95-96].

Щодо ідеології сучасних консервативних партій, показовою є програма Української консервативної партії, затверджена Установчим з'їздом від 22 грудня 2004 р. [27]. В пункті про державно-політичну систему (1.3) пропонується наступна дефініція: «найпритаманнішою українцям моделлю влади є гетьманська держава, але яка поєднує управлінську ефективність, систему суспільного контролю над владою» [27].

В цілому, президент-гетьман за цією програмою має виступати єдиним головою виконавчої гілки влади і відповідати за діяльність кабінету міністрів, а також особисто відповідати за стан справ речей, навіть міститься формула: «За стан справ у всій державі, власним майном і свободою» (1.3). В інших пунктах партійці впевнено намагаються запевнити, що вони виступають за більшість теперішніх демократичних свобод і ми навіть спостерігаємо сперечання. З одного боку: «партія в порядку, що не суперечить чинному законодавству, виступає за пріоритет представників українського етносу в усіх владних структурах», а з іншого: «водночас ми проти будь-яких проявів расизму, фашизму, в тому числі нацизму і сїонізму» (1.9).

Крім загальних дефініцій, пропонованих іншими партіями, в тому числі неконсервативними, УКП пропонує: «Впровадження в суспільне життя морально-правових засад, заснованих на традиційно-культурних цінностях української титульної нації» (3.1). В програмі не йдеться про конкретні церковні організації, але тенденція цілком зрозуміла.

В таких реаліях важливо розглянути теоретичні побудови окремих українських мислителів на рахунок консервативної візії української державності. Одним із знаних консерваторів сучасності є П. Гай-Нижник. У статті «Потворна сутність української влади, або в яку «державу» прагнуть загнати один з європейських народів» він критикує український політичний режим, що склався після 1991 р. й існував станом на 2012 р. Його він трактує як «потворну суміш», яка складається з новітнього феодалізму, неоденікінщини та початкової стадії неосталінізму [48, с. 1–2].

Звісно, ці характеристики були дані передусім режиму президента-втікача В. Януковича. Дослідник акцентує увагу: «У 1991 р. було змінено прапори, владну комуністично-директорську жижу розбавлено креативними комсомольськими бонзами та діяльними переможцями кримінальних війн 90-х, які зрозуміли вигоду перебування в політиці, а також – меншістю з націонал-демократів, більшість з яких швидко вловили вигоди перебування при владі» [48, с. 3]. Виходом з цієї ситуації П. Гай-Нижник вважає: «Як показує досвід, наші вибори не можуть «покращити життя вже сьогодні. Тому у народу є один вихід – нова революція. Вона вже не може бути фальшстартом типу 2004 року» [48, с. 3].

В статті «Позиції та завдання сучасного українського консерватизму» від 2013 р. П. Гай-Нижник схарактеризував основи консервативної ідеології в Україні [47]. Знову ж таки, він акцентує увагу на революції, але вона повинна мати саме консервативний характер [47, с. 348]. Тут він запозичує цілий ряд ідей з попереднього в історичному плані консервативного теоретизування. Наприклад, пропонує створити напіваавтономні адміністративно-територіальні одиниці у вигляді країв, голову держави вбачає з титулом гетьмана, а законодавчу гілку влади у вигляді двопалатного парламенту, де перша палата Сойм, куди обиралися політичні партії і друга палата – Народна Рада, куди б мали обиратися представники професійних об'єднань та громадських організацій [47, с. 348]. Тут простежуються

перегукування з ідеями В. Липинського і СГД аж до 80-х рр. ХХ ст. Держава П. Гай-Нижником фактично пов'язується з церквами УПЦ та УГКЦ.

Про основу всіх українських консерваторів і монархістів – земельне питання П. Гай-Нижник зазначив: «Селянин має бути господарем на селі, а не жебраком й наймитом, що за копійки чи подачки жевріє без засобів для існування. Консерватори виступають за безкоштовну передачу землі у приватну власність селян. Запровадження спеціального Державного земельного банку для надання довгострокових пільгових позик (під мінімальні відсотки) для купівлі реманенту та інших приладь та насіння для обробки землі. Для малих і середніх селян-землевласників на 5 років встановити податок у розмірі 5% річних, як і для об'єднань селян (сільськогосподарських кооперативів) тощо. Для великих землевласників – у 15%. Зобов'язати землевласників обробляти землі і запровадити санкції, відповідно до яких необроблювальні землі мають передаватися кооперативам селян» [47, с. 349]. Це виглядає як продовження хліборобської ідеології, запропонованої ще В. Липинським, але, звісно, у новітньому форматі.

П. Гай-Нижник пише: «Ми закликаємо українців одружуватися з українцями, або принаймні із людьми слов'янської чи європейської раси. Ми закликаємо українців надавати дітям українські національні імена й виховувати їх в національних традиціях та в любові до Бога і Батьківщини» [47, с. 349]. В цьому дослідник перегукується з багатьма ідеями націоналістичних та консервативних угруповань Західної Європи, де питання етнічної чистоти є важливим для певних категорій населення, які виступають електоральною базою для подібних ідей.

П. Гай-Нижник в сучасному українському інтелектуальному просторі є чільним репрезентантом консервативної ідеології.

Історик Т. Чухліб також виступає в ролі активного консервативного просвітника. Зокрема, в статті «Відновлення гетьманського устрою – основа існування української держави в ХХІ ст.» [74] він акцентує увагу на тому, що дуже важливо організувати відновлення стану українського козацтва, апелює

до поняття козацької ідеї та наголошує на першочерговості духовного виховання громадян України. В цьому контексті важливим вважає сформуванню нову ідеологію, а також розгорнути розбудову українського суспільства на базі військового стану, прошарку, яким мало б стати козацтво [74, с. 177-180].

Отже, у роки незалежності в Україні утворилися консервативні партії, з'явилися мислителі, які репрезентували консервативні ідеї. Втім, попри їх доробок, консервативна ідеологія залишається слабковираженою в електоральному полі.

Висновок до розділу 4

Від повоєнних років, а особливо з 70-80-х рр. ХХ ст. тривав повний, повільний занепад консервативно-монархічного руху. Його існування знайшло відображення в документах, публікаціях, як зокрема проект Конституції 1978 р., але того впливу і ваги, як в 1930-ті рр., гетьманський рух відновити не зміг. З іншого боку, з 1991 р. українські емігранти-консерватори здобули нагоду втілити свої ідеї на українських теренах. Втім, в силу специфічних умов розвитку пострадянської України здобути шанс на владу консервативним силам не вдалося. Водночас консервативні ідеї доволі широко використовували різні української політичні партії в якості популістичних.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження дозволили дійти наступних висновків:

Тематика українського монархізму і консервативного руху у візії В. Липинського та П. Скоропадського знайшла серйозне відображення в українській науковій літературі, але поглибленого вивчення потребує еволюція українського консервативно-монархічного руху від другої половини ХХ ст. до сьогодення.

Актуалізована джерельна база складається передусім з документальних та нарративних писемних джерел і дозволяє проаналізувати процеси становлення та розвитку консервативно-монархічної течії українського національного руху.

Українському консерватизму притаманний синтез, взаємовпливи різних ідей та течій. Синтез полягає в декількох вимірах. Перший вимір – це поєднання українського лівобережного консерватизму з правобережним та галицьким, адже шляхта, яка складала соціальну основу для консервативної ідеї, в кожному з цих трьох регіонів й існувала у власних унікальних умовах і мала власне бачення. З іншого боку, помітним був вплив державницьких консервативних ідеологій Австро-Угорщини та російської монархії. Додаються сюди і європейські впливи, яких не були позбавлені українські консервативні інтелектуали в ХІХ ст. Разом з ними спостерігається вплив польської консервативної думки, з якою до речі, українській доведеться змагатися в багатьох ідейних позиціях.

Перша світова війна з її справді руйнівними процесами пришвидшила концентрування та структуризацію консервативних ідей і організацій, які їх уособлювали. Крах монархії Романових у лютому 1917 р. значно послабив консервативну ідеологію проросійського штибу в Україні, але через слабкість українських консерваторів на зміну державній системі цінностей приходять соціалістичні ідеї, чим скористалася маса соціалістичних партій та груп, які отримали владу в країнах колишньої імперії Романових. Втім,

консерватизм не зник, він пручався «новаторським соціалістичним постулатам» в усіх куточках колишньої імперії.

В Україні на зміну соціалістичній Центральній Раді в умовах «т.зв. консервативної революції» приходять режим П. Скоропадського, який виражає українську консервативну позицію. Проте, значно ослаблений відсутністю ідеологічного обґрунтування, підтримки широких верств населення режим П. Скоропадського рухне, а українські консервативні ідеї стануть теорією українських емігрантів і не будуть реалізовуватися на практиці.

Основне місце в українському емігрантському консервативному русі по праву належить В. Липинському. Саме йому на початку 20-х рр. вдалося не просто означити, що консервативний рух існує. Він зміг створити ідеологічну основу для гетьманського монархічного руху, яка проіснує до 1990-х рр., і заснувати організацію, яка буде слідувати цим ідеям. Суть цих ідей полягала в тому, що лише трудова монархія як надкласова влада в союзі з хліборобським станом (до якого В. Липинський зараховував всі прошарки, пов'язані з землею) може побудувати в Україні державність і економічно-соціальну модель, яка буде функціонувати на благо українців та захищати їх. Пізніше ця ідея буде дещо трансформуватися, проте трудова монархія залишиться ключовим терміном і явищем гетьманського руху;

В 30-х рр. ключова роль в гетьманському русі переходить до П. Скоропадського, його розмежування з В. Липинським було різким і виявилось в розколі гетьманських сил, але не завдало їм важкого чи смертельного удару. П. Скоропадським став обличчям українського монархізму. Під впливом В. Липинського, братів Шеметів та інших представників зі свого оточення він усвідомив себе як претендента на українську монархію і з цим усвідомленням, з цією роллю він існував, жив до кінця своїх днів. З роллю репрезентанта гетьманського руху, рушійної сили П. Скоропадський справлявся доволі ефективно, тим часом перебравши на себе всю керівну роль в гетьманському русі.

Історичні умови Великої депресії, протистояння в Європі, розгортання Другої світової війни фактично поховали під собою будь-які реальні шанси на повернення гетьманців до України. Смерть П. Скоропадського в 1945 р. разом з поразкою Німеччини та катастрофічним становищем Європи і новою світобудовою, запропонованою як поділ сфер між СРСР та західними його «союзниками», ставило перед гетьманським рухом завдання, які він не міг реалізувати. Це зумовило його поступовий занепад, який вилився в остаточний відхід від активної політичної еміграційної діяльності. В період сучасної України про гетьманський рух та й навіть консервативні партії пересічному українцеві нічого не відомо, їх електоральна вага досить мізерна. З іншого боку, консервативні ідеї (частково з монархічними) притаманні і сучасним українцям, які вбачають в них як зв'язок з минулим, так і один із інструментів побудови своєї особистої візії українського майбутнього.

СПИСОК ВИКОРСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Відручний лист Гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва. Не пізніше 2 червня 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.48–49.
2. Відручний лист Гетьмана П. Скоропадського до Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба щодо актуальних проблем діяльності уряду. 8 липня 1918р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.52–54.
3. Відручний лист Гетьмана П. Скоропадського до Голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба із згодою на звільнення його з посади міністра внутрішніх справ. 29 липня 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.54–55.
4. Грамота П. Скоропадського до всього українського народу. 29 квітня 1918р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.37–39.
5. Грамота Гетьмана П. Скоропадського до хліборобів. І 9 листопада 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.73.
6. Грамота гетьмана П. Скоропадського про відречення від влади. 14 грудня 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року).*

- Документи і матеріали. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.74.*
7. Драгінда Є. Українським хаотикам в Нью Йорку. Чикаго: Видання Союзу Гетьманців Державників Америки, 1935. 8 с.
  8. Журнали засідань Малої Ради Міністрів Української Держави. Травень – грудень 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг та ін. Т. 1. Київ: Темпора, 2015. С. 423–728.*
  9. Журнали засідань Ради Міністрів Української Держави. Травень – грудень 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг та ін. Т. 1. Київ: Темпора, 2015. С. 423–728.*
  10. Закон про відновлення українського козацтва. 16 жовтня 1918р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.355.*
  11. Закон про заснування Української Академії наук. 14 листопада 1918р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.310–312.*
  12. Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави. 29 квітня 1918р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.39–42.*
  13. За Україну. Опис подорожі Гетьманича Данила Скоропадського до Злучених Держав і Канади 1937-1938. Едмонтон: Накладом Союзу Гетьманців Державників Америки й Канади, 1938. 318 с.
  14. Конституційні основи Української Держави у світлі програмових засад Гетьманського Руху. Нью-Йорк, 1978. 23 с.

- 15.Липинський В. Матеріали до програми [Української демократичної хліборобської партії]. Передмова. Нарис програми української демократичної хліборобської партії. *Вячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*. Київ-Філадельфія, 1994. С. 253-266.
- 16.Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926. 580 с.
- 17.Липинський В Універсалізм у хліборобській ідеології (лист до проф. Яворського). Прага: Накладом «Українського Стягу», 1926. 16 с.
- 18.Липинський В. Універсалізм у хліборобській ідеології. *Вячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*. Київ-Філадельфія, 1994. С. 267-275.
- 19.Наказ Гетьмана П. Скоропадського про призначення нового складу Ради Міністрів. 14 листопада 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.70–71.
- 20.Наказ Гетьмана П. Скоропадського про призначення дійсних членів Української Академії наук. 14 листопада 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С. 71–72.
- 21.Наказ Гетьмана П. Скоропадського армії Української Держави. 19 листопада 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С. 72.
- 22.Накази Гетьмана П. Скоропадського про призначення голови та членів уряду, інших урядовців Української Держави. 2-І 0 травня 1918 р. *Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С.44–46.

- 23.Отт-Скоропадська О. Як наша родина ставилася до В'ячеслава Липинського. *Вячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна*. Київ-Філадельфія, 1994. С. 238-245.
- 24.Плуг та меч. Неперіодичне видання Українського Союзу Гетьманців-Державників. Ч.2. Буенос-Айрес, 1937. 32 с.
- 25.Плуг та меч. Неперіодичне видання Українського Союзу Гетьманців-Державників. Ч. 4. Буенос-Айрес, 1937. 32 с.
- 26.Позиції, перспективи і завдання Гетьманського Руху в світлі матеріалів З'їзду СГД Німеччини і Австрії від 17-18 грудня 1950 року. Авгсбург: Видання Краєвої організації СГД Німеччини і Австрії, 1951. 48 с.
- 27.Програма Української Консервативної партії. Затверджена установчим з'їздом УКП 22 грудня 2004 року. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?id=38>
- 28.Скоропадський Павло. Спомини: кінець 1917 – грудень 1918 року / Упоряд.: Т. Осташко, Ю. Терещенко. Київ: Темпора, 2019. 756 с.
- 29.Слово Ясновельможного Пана Гетьмана Павла Скоропадського на Святочних Загальних Сходинах МО СГД. Берлін, 1942. 3 с.
- 30.Статут Малої Ради Міністрів. 18 травня 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С. 86.
- 31.Статут Союзу Гетьманців Державників. Берлін, б\д. 8 с.URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/23146/file.pdf>
- 32.*Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг та ін. Т. 1. Київ: Темпора, 2015. 790 с.
- 33.*Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. 412 с.
- 34.Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану. 16 жовтня 1918 р. *Українська Держава*

- (квітень – грудень 1918 року). *Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С. 57–59.
35. Урядове повідомлення про державний устрій та політику Української Держави. 10 травня 1918 р. *Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали*. У 2 т. / Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.) та ін. Т. 2. Київ: Темпора, 2015. С. 76–79.
36. Хліборобська Україна. Збірник II, III і IV. Відень: Видання Українського Союзу Хліборобів Державників, 1920-1921. 276 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24418/file.pdf>
37. Чикаленко Є. Де вихід? Євген Чикаленко. Щоденник (1918 – 1919). Київ: Темпора, 2011. С. 247–255.
38. Шемет Б. Бог – Гетьман – Україна. *На відсіч! Орган Місцевої Організації Союзу Гетьманців-Державників у Берліні*. Ч. 10-11. 1940. Травень-червень. С. 1–3. URL: <https://cutt.ly/9wHnhWTL>

Література

39. Бевз Т. Консервативні партії сучасної України: традиція чи модернізація. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 2. С. 85-96
40. Богуславський О. В. Преса міжвоєнної української еміграції і боротьба за незалежність України: історичний шлях, досвід, дискусії. Запоріжжя: "Просвіта", 2008. 452 с.
41. Власенко В. М. Консервативно-гетьманське середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи (1918-1939 рр.). *Сумський історико-архівний журнал*. 2015. № 25. С. 56-67.
42. Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ: Крок, 2019. 626 с.

43. Гай-Нижник П.П. В. Липинський та УДХП в теорії і практиці українського державотворення і політичного націонал-консерватизму (1900–1920 рр.). *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 129. №2. С. 305–322.
44. Гай-Нижник П. Марія та Лізавета Скоропадські: нариси до історії українського Гетьманського руху. *Київська старовина*. 2006. №2. С. 159–167.
45. Гай-Нижник П. Гетьманич Данило Скоропадський (1904–1957). До історії встановлення старшинства в Гетьманському Роді та спадкоємства в українському монархічному рухові. *Київська старовина*. 2002. №4. С. 110–125.
46. Гай-Нижник П. Ідеологія сучасних українських консервативних політичних партій (з огляду на програмові засади УНКП та УКП). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України*. Київ, 2011. Вип. 3 (53). С. 94–115.
47. Гай-Нижник П. П. Позиції та завдання сучасного українського консерватизму. *Гілея: науковий вісник*. 2013. Вип. 74 (№7). С. 346–350.
48. Гай-Нижник П. Потворна сутність цієї влади. *Свобода (Джерсі-Сіті, США)*. 2012. №15. 13 квітня. С. 3.
49. Гай-Нижник П.П. Український консерватизм і Гетьманський рух у ХХ ст.: нариси історії становлення та розвитку. *Гілея*. 2011. №43 (1). С. 15–38.
50. Гай-Нижник П. Бачення гетьманським рухом по Другій світовій війні становища Церкви в майбутній Українській державі. *Гуманітарний seminarium*. 2003. №1. С. 82–87.
51. Головка В.В. Українська народна партія. Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2. Київ: «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_nar_partiia

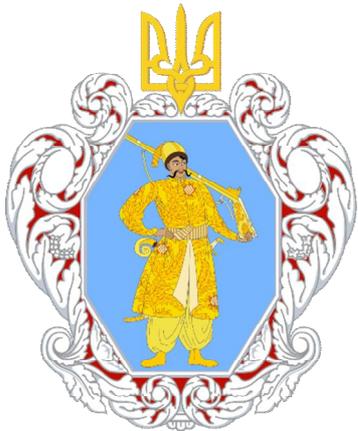
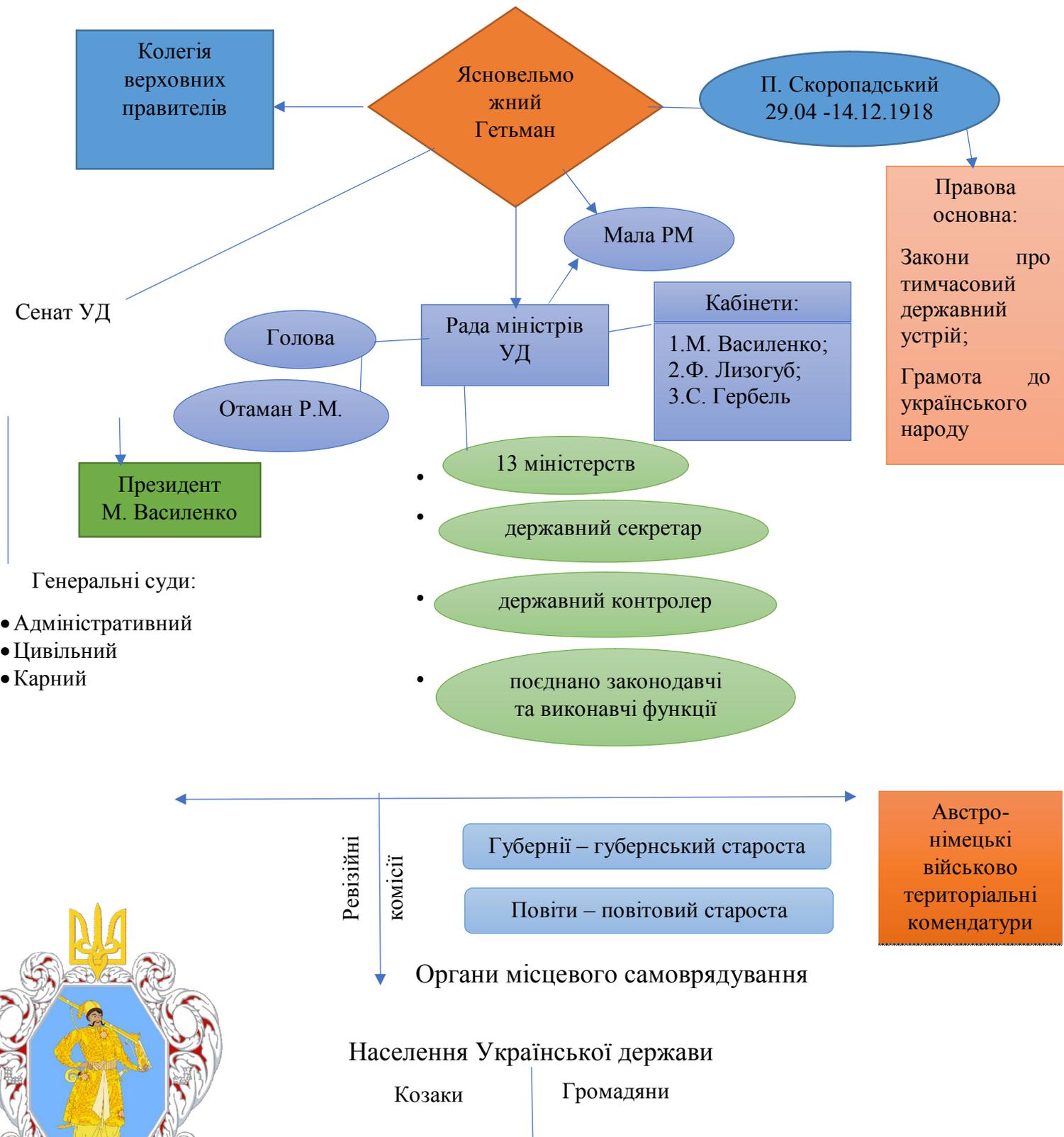
52. Гула Р.В., Передерій І.Г. Політичні ідеї консерватизму в контексті розвитку історичного процесу в Україні 1900–1917 рр. *Український історичний журнал*. 2017. № 5. С. 146-165.
53. Зборець С.В. Аграрна складова «Нарисів програми УДХП» В. Липинського. *Інтелігенція і влада. Серія : Історія*. 2013. Вип. 28. С. 42-48.
54. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів /Уклад., заг. ред.- проф., д-р істор. наук Г. Г. Демиденко. Харків: Легас, 2002.
55. Колісник Д. Гетьманський рух і Українська громада в Німеччині напередодні та на початку Другої світової війни. *Вісник КНЛУ. Серія: Історія, економіка, філософія*). 2012. Вип. 17. С. 200–207.
56. Лисяк-Рудницький І. Консерватизм. *Енциклопедія українознавства: словникова частина*. Париж–Нью-Йорк, 1959. Т. 3. С. 1108.
57. Логвиненко І. А. Особливості формування та діяльності місцевих органів влади Української Держави (травень–грудень 1918 р.). *Право і Безпека*. 2012. № 4. С. 18–21
58. Любовець О.М. Всеукраїнський союз земельних власників у політичній системі гетьманату П. Скоропадського. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 60–72.
59. Осташко Т.С. Вячеслав Липинський і Павло Скоропадський: від співпраці до розриву. *Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917 - 1921 рр.* Голов. ред. В.Ф. Верстюк. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 186-216
60. Пазюра Н. До історіографії старого українського консерватизму. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2018. Вип. 29. С. 216-232.
61. Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівний нарис. Київ, 2003. 282 с.
62. Папакін Г.В. Павло Скоропадський: перші роки на еміграції. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 81-95.

- 63.Пиріг Р.Я. Монархія. Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2010. - 728 с
- 64.Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського і російський монархічний рух в Україні (квітень — грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років*. 2010. Вип. 5. С. 177-206.
- 65.Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року: історичні нариси. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. 335 с.
- 66.Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
- 67.Потульницький В. Створення в еміграційних умовах ідеології українського монархізму та її специфіка (1918–1939). *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Історичні науки*. 2015. Вип. 23. С. 38-43
- 68.Потульницький В. Роль та місце гетьманича Данила Скоропадського у розгортанні українського монархічного руху в еміграції у 1931–1957 рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Острог, 2019. Вип. 29. С. 25–32.
- 69.Потульницький В. Український консерватизм в ХІХ – на початку ХХ ст. *Український археографічний щорічник*. Київ, 2001. Вип. 5-6. С. 80-111.
- 70.Потульницький В. Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у ХІХ-ХХ ст.: проблеми історіографії та історіософії. *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 5. С. 33–38.
- 71.Сидорчук Т. М. Гетьманський рух у Сполучених Штатах Америки та Канаді в міжвоєнний період як історико-політичне та світоглядне явище. *Київська старовина*. 2001. № 6 (342). С. 101-116.
- 72.Терещенко Ю.І. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 19-37.

73. Федевич К.К., Федевич К.І. За Віру, Царя і Кобзаря. Малоросійські монархісти і український національний рух (1905-1917 роки). Київ: Критика, 2017. 304 с. URL: <https://cutt.ly/twHzkJHx>
74. Чухліб Т. Відновлення гетьманського устрою – основа існування Української держави в ХХІ ст. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. Київ: Інститут історії України НАН України, 2005. №12. С.169
75. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана. Т. 1: А-Г. 1998. 672 с.; Т. 2.: Д-Й. 1999. 744 с.; Т. 3: К-М. 2001. 792 с.; Т. 4: НП. 2002. 720 с.; Т. 5: П-С. 2003. 736 с.; Т. 6: Т-Я. 2004. 768 с.
76. Яневський Д. Б. Проект «Україна». Грушевський. Скоропадський. Петлюра. Харків: Фоліо, 2011. 921 с.

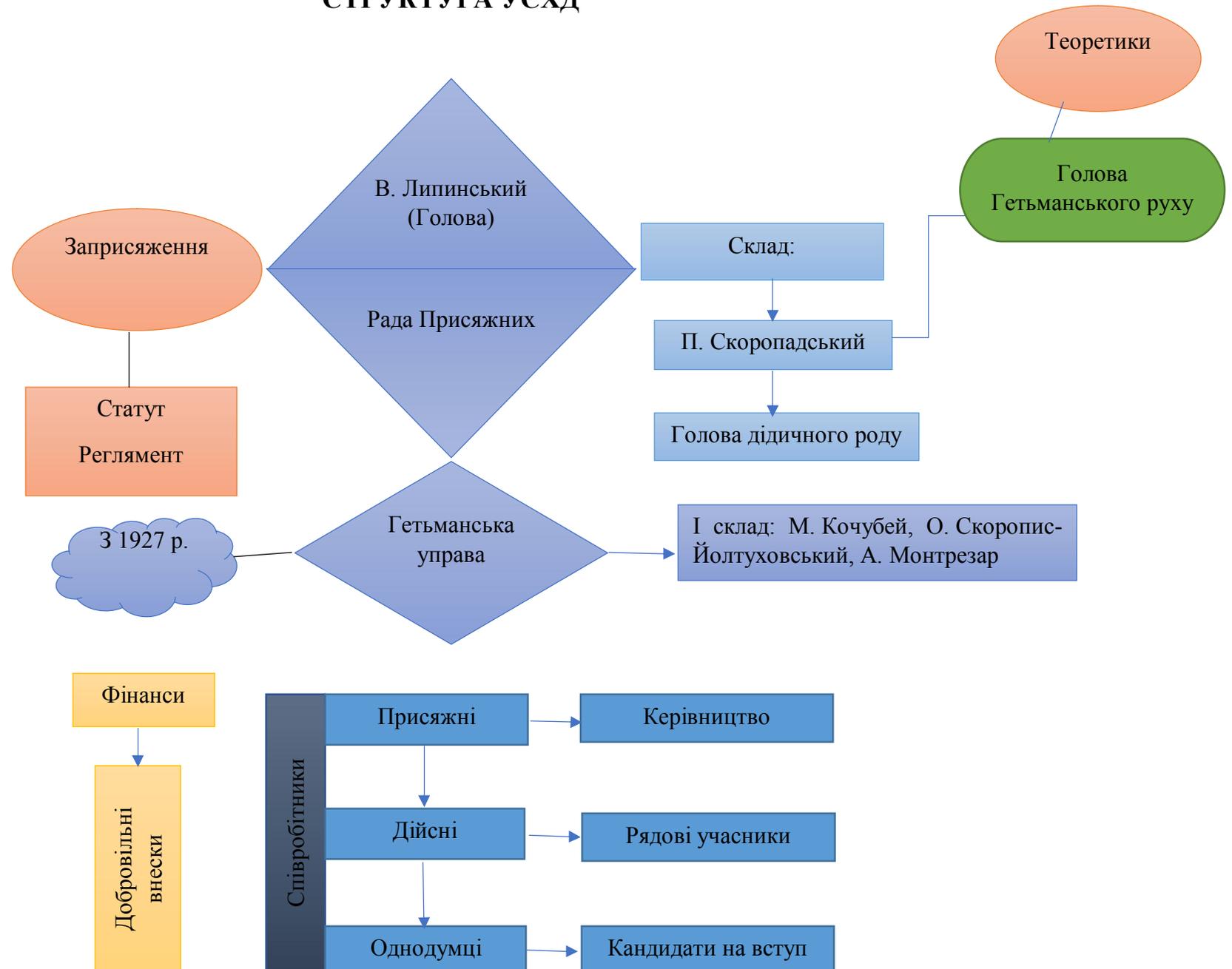
ДОДАТКИ

Додаток А СИСТЕМА ВЛАДИ УД

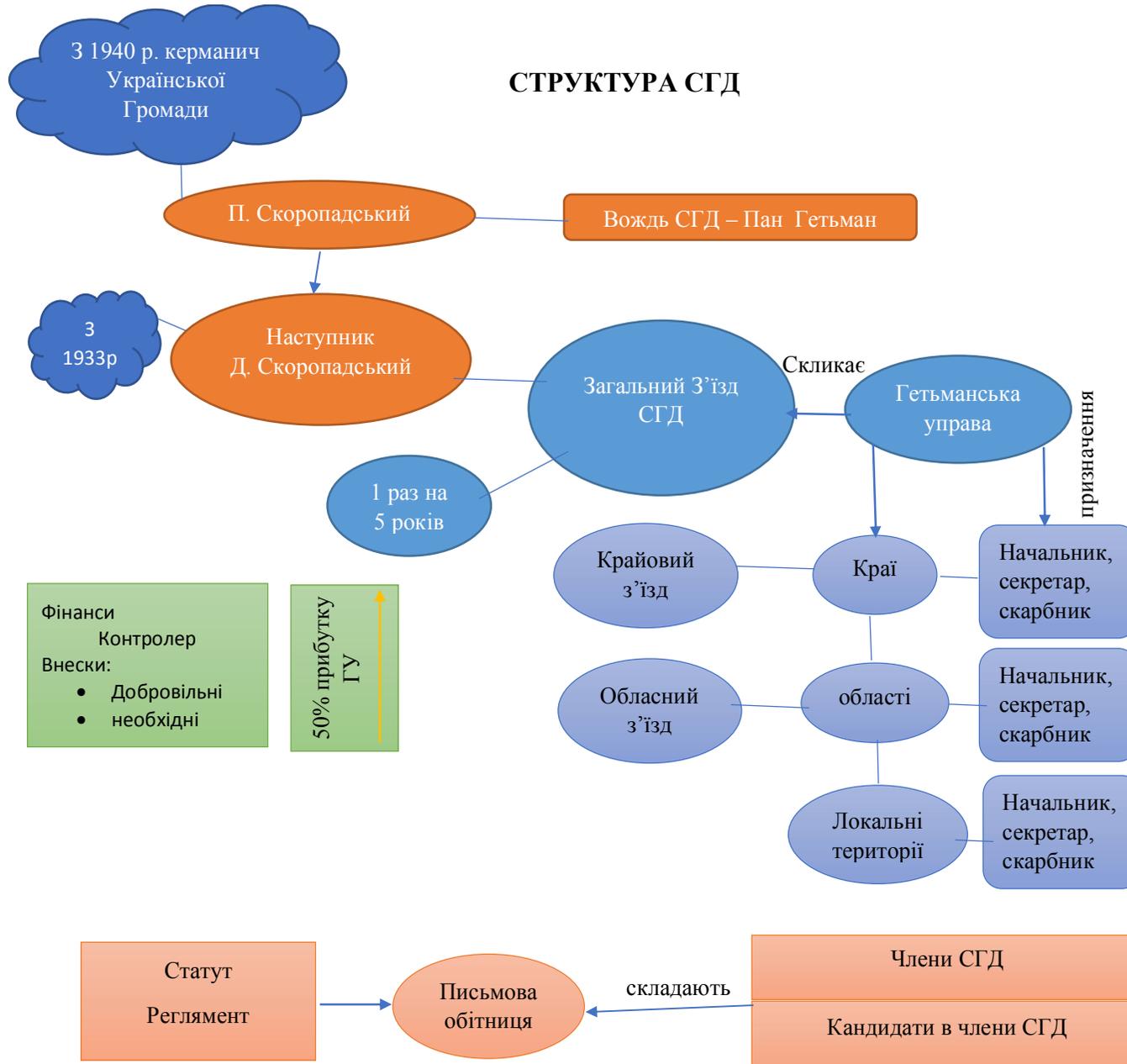

Додаток Б СТРУКТУРА УСХД

Додаток В

СТРУКТУРА СГД

Додаток Г ТРУДОВА МОНАРХІЯ ЗА ПРОЄКТОМ 1978 Р.

